

Sex- och samlevnadsundervisning i gymnasieskolan

Sexualitet, relationer och jämställdhet i de
gymnasiegemensamma ämnena



Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se

Beställningsnr: 13:1330
ISBN: 978-91-7559-035-6

Foto: Anna Molander och Lena Katarina Johansson

Grafisk produktion: Typisk Form designbyrå
Upplaga: 5 000
Tryck: Danagårds Litho, maj 2013

Sex- och samlevnadsundervisning i gymnasieskolan

Sexualitet, relationer och jämställdhet i de
gymnasiegemensamma ämnena

Innehåll

7 FÖRORD

9 SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNINGENS RAMAR

9 Sexualundervisning – en spegling av sin tid

9Handledningar

11 Kvalitetsgranskning 1999

12 Läroplanen och ämnesplanerna i gymnasieskolan 2011

14 Sex- och samlevnadsundervisningens tre sidor

16 Ämnesintegration och ämnesövergripande arbete

17 Sexualitet, relationer och jämställdhet
– en del av skolors likabehandlingsarbete

17 En bredare syn på sex och samlevnad

19 Olika arbets- och förhållningssätt

19 Samtalet

20 Värderingsövningar – att inte kränka

20 Personlig eller privat

21 Att inte moralisera

21 Samarbete mellan elevhälsan och lärare

22 Kollegialt lärande – med externt stöd

23 Några perspektiv på ökad kvalitet

23 Balans mellan ungdoms- och vuxenperspektiv

24 Variation i arbetssätt för att stimulera lärande

24 Balans mellan frisk- och riskperspektiv

24 Styrning och ledning

25 Progression

25 Flickor och pojkar – att inte förstärka skillnader

26 Normkritiskt perspektiv – att inte skapa utanförskap

27 Risk för ett "vi och dom"

28 Sexuallsyn – vad är vetenskap, vad är värderingar?

29 Sexualisering i digitala medier

33 DE GYMNASIEGEMENSAMMA ÄMNENA

33 Begreppen i läroplan och ämnesplaner

34 Ämnesplanernas struktur och stödmaterialets indelning

36 Naturkunskap

48 Svenska

57 Svenska som andraspråk

63 Religionskunskap

73 Samhällskunskap

80 Historia

86 Idrott och hälsa

95 Engelska

101 Matematik

110 ORD OCH BEGREPP

Förord

Det här stödmaterialet handlar om hur lärare kan arbeta med frågor om sexualitet, jämställdhet, relationer, kön och normer i de gymnasiegemensamma ämnena: engelska, historia, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap, svenska och svenska som andraspråk. Flera lärare har redan erfarenheter av att arbeta med sex- och samlevnadsundervisning integrerat i sina ämnen, medan andra precis har börjat. Det här materialet vänder sig framför allt till de lärare som ännu inte har så mycket erfarenhet av att arbeta med kunskapsområdet.

Skolverkets förhoppning är att materialet ska vara till stöd och inspiration för lärare. Stödmaterialet presenterar inga färdiga metoder eller lektionsupplägg utan ger, bland annat genom citat från ämneslärare, exempel på ingångar till samtal som rör sexualitet, jämställdhet och relationer och som är kopplade till de olika gymnasiegemensamma ämnena.

Materialet har arbetats fram i nära samarbete med ämneslärare i olika gymnasieskolor. Ett särskilt tack till ämneslärarna *Greta Björklund, Simon Ceder, Stefan Gadd Dahlgren, Tommy Eriksson, Teresa Fernández-Long, Monica Erlandsson Petersen, Karin Jannert Romée, Elisabeth Svensson* och till *Katarina Linnarsson*. Den slutliga bearbetningen av texten har gjorts av *Tommy Eriksson* och *Agneta Nilsson*.

Stockholm i mars 2013

Tommy Lagergren
Avdelningschef

Agneta Nilsson
Undervisningsråd



Sex- och samlevnadsundervisningens ramar

Sexualupplysningen har en relativt lång historia i Sverige. När det gäller själva undervisningen och upplysningen i skolor tog detta alltmer fart under 1900-talet och sexualundervisning blev obligatoriskt i Sverige redan 1955.¹ I dag ingår sexualitet, relationer, jämställdhet, normer, identitet och andra närliggande begrepp som en naturlig del i flera ämnesplaner, vilket ger nya förutsättningar för en ämnesintegrerad och lärarledd undervisning inom sex- och samlevnadsområdet.

Sexualundervisning – en spegling av sin tid

Varje decennium har haft sina motiv till sex- och samlevnadsundervisning. Så fort ett problem har dykt upp med anknytning till sexualitet har röster höjts om kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen. Det förväntas att denna undervisning ska förebygga problem i samhället alltifrån hiv/aids, klamydia och ett ökat antal aborter till könsord i språket, sexuell exploatering och hedersrelaterat våld och förtryck.²

HANDLEDNINGAR

Den första handledningen för folkskolan kom 1945.³ I en skola, präglad av sin tid, föreslog handledningen detaljerade lektionsförslag där sexuell avhållsamhet framhölls som den riktiga vägen. Handledningen blev kritiserad för sin stränga moralistiska ton och framför allt sin bristande realism. Kritiken var förvånansvärt modern när man ansåg att det inte var skolans sak att moralisera över hur människor levde sina liv eller vad som var rätt och vad som var fel. När så handledningen för de högre årskurserna kom 1949 hade man försökt tona ned den moralistiska tonen

-
1. *Sexual- och samlevnadsundervisning. Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet*, USSU, SOU 1974:59.
 2. *Uppdrag till Myndigheten för skolutveckling att genomföra jämställdhetsinsatser i skolan*, U2006/9049/S.
 3. *Handledning i sexualundervisning för lärare i folkskolor*, På Kungliga Maj:ts uppdrag utgiven av Kungl. Skolöverstyrelsen, 1945.

och lyfte fram mer liberala skrivningar, som att sexualiteten har ett värde i sig, inte enbart kopplad till fortplantning.⁴

År 1956 kom den första handledningen för den obligatoriska sexualundervisningen.⁵ En i stort sett likalydande upplaga gavs ut 1969. Ett av skälen till att sexualundervisningen skulle vara obligatorisk i skolan var att föräldrarna inte ansågs vara de som bäst kunde ge barnen upplysning.

Handledningen föreskrev detaljerat och utförligt exakt vad läraren skulle göra. Undervisningen fick uppgiften att vara moralens väktare i en tid som ansågs ha stora risker; det var dans, jazz, knuttar, raggare och nya idolbilder. Gapet mellan ungdomars egen verklighet och undervisningens budskap blev stort och följden blev att ungdomarna såg undervisningen mindre som stöd och mer som något att frigöra sig från, eftersom deras verklighet förnekades i undervisningen.⁶

Efter tio års utredning⁷ kom så en ny handledning 1977.⁸ Budskapet var då en friare syn på sexualitet och att kvinnor och män var jämställda. Ett nytt begrepp kallat samlevnad infördes som en konsekvens av synen att sexualiteten inte längre var hänvisad till äktenskapet. Begreppet kan också ses som en önskan att uppnå en samsyn och en harmoni inom ett hett debatterat område. Handledningen var även denna gång nästan i detalj föreskrivande.

NY LÄROPLAN 1994

Läroplanen för de frivilliga skolformerna⁹ 1994 innehöll mycket få skrivningar kring sexualitet och samlevnad inom ämnena men läroplanen markerar under "Rektors ansvar" att det vilar på rektor att ansvara för att denna undervisning genomförs. För att ge stöd till lärare gav Skolverket 1995 ut materialet *Kärlek*

4. Centerwall, Erik, "Med moralen som styrmedel" och "Obligatorisk sexualundervisning – perspektiv på tre handledningar", i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

5. *Handledning i sexualundervisning, skriftserie 26*. K., Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

6. Centerwall, Erik, "Med moralen som styrmedel" och "Obligatorisk sexualundervisning – perspektiv på tre handledningar", i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

7. *Sexual- och samlevnadsundervisning. Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet*, USSU, SOU 1974:59.

8. *Samlevnadsundervisning*, Skolöverstyrelsens handledning, Skolöverstyrelsen, 1977.

9. *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna*, Lpf 94, SKOLFS 1994:2 Utbildningsdepartementet, 1994.

känns! förstår du! I jämförelse med tidigare handledningar blev sexualiteten tydligt uttalad via ungdomars egna berättelser.¹⁰

KVALITETSGRANSKNING 1999

Skolverket genomförde 1999 en kvalitetsgranskning av undervisningen utifrån ett jämställdhetsperspektiv. Resultaten av granskningen i åttio skolor fördelades i tre grupper där skolor som uppfyllde alla kriterier placerades i grupp 1. De kännetecknades av tydlig styrning av rektor, god elevmedverkan, ett medvetet genusperspektiv, en variation i arbetssätt och en balans mellan ett friskperspektiv och riskperspektiv. Grupp 2 hade också en god kvalitet på sin sex- och samlevnadsundervisning men variationen var stor inom en och samma skola. Allt berodde på vilken lärare eleverna hade och likvärdigheten brast därför. Slutligen hade grupp 3 en undervisning där flera av perspektiven saknades. De gymnasieskolor som enbart hade enstaka temadagar hamnade i grupp 3. Sex- och samlevnadsundervisningen blev knuten till enstaka lärare, i de flesta fall enbart en dag på året och utan rektors styrning och ledning.¹¹

År 2005 följdes tjugo av de åttio granskade skolorna upp via intervjuer med rektorerna. Syftet var att höra rektors utsagor om skolans sex- och samlevnadsundervisning och om denna hade förflyttats något inom de tre grupperingarna. Fem år efter granskningen hade flera av gymnasieskolorna löst sin sex- och samlevnadsundervisning genom lokala kurser, ofta kallade livskunskap, där en eller ett par lärare var engagerade. Men Skolverkets inspektion kritiserade dessa skolor eftersom frågor om värdegrund, jämställdhet och mänskliga rättigheter inte ska vara knutna till en särskild kurs utan finnas integrerade inom varje ämne och i all verksamhet där samtliga lärare och all övrig skolpersonal har ett ansvar. Det blev uppenbart att rektorerna hade svårt att styra över sex och samlevnad som ett ämnesövergripande kunskapsområde. Speciellt rektorerna på gymnasieskolorna uttryckte behovet av att kunskapsområdet borde finnas uttryckt i gymnasieskolans kursplaner (numera kallade ämnesplaner).¹²

10. *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*, 2 uppl., Skolverket, 2000.

11. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

12. Nilsson, Agneta, "Jakten på kvalitet", i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

LÄROPLANEN OCH ÄMNESPLANERNA I GYMNASIESKOLAN 2011

I läroplanen, under rubriken ”Övergripande mål och riktlinjer”, finns en skrivning riktad till rektor:

Som pedagogisk ledare för skolan och som chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn ansvar för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att: */.../Eleverna får kunskaper om sex och samlevnad, konsument- och trafikfrågor och riskerna med tobak, alkohol, narkotika och andra droger.*¹³

I gymnasieskolans ämnesplaner anges ett tydligt centralt innehåll och kunskapsområdet sex och samlevnad har synliggjorts främst med begreppen sexualitet, kön, relationer och jämställdhet i ämnen som historia, idrott och hälsa, naturkunskap, samhällskunskap och religionskunskap. När begreppen nu finns medtagna i några av ämnesplanerna kan eleverna få möjlighet att reflektera utifrån flera olika perspektiv – såväl historiska, samhälls- och naturvetenskapliga som religions- och språketenskapliga. En undervisning som kan ge elever flera olika infallsvinklar på frågor om sexualitet, relationer och jämställdhet.

Förutsättningarna för dagens sex- och samlevnadsundervisning befinner sig långt från den ”sexualupplysning” som började skissas på i slutet av 1800-talet, en diskussion som framför allt dominerades av den medicinska professionen med ett problemfokuserat och moraliserande preventionsperspektiv.

FLERA NÄRLIGGANDE BEGREPP I LÄROPLANEN

Läroplanen uttrycker ett antal grundläggande värden som tangerar kunskapsområdet sexualitet och samlevnad. I läroplanen återfinns följande texter:

1. Skolans värdegrund och uppgifter

Grundläggande värden

Skollagen (2012:800) slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen >>

13. *Förordning om läroplan för gymnasieskolan*, SKOLFS 2011:144, Utbildningsdepartementet, 2011.

>> ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Undervisningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som utbildningen ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Undervisningen ska vara icke-konfessionell.

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Förståelse och medmänsklighet

Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling. Alla tendenser till diskriminering eller kränkande behandling ska aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

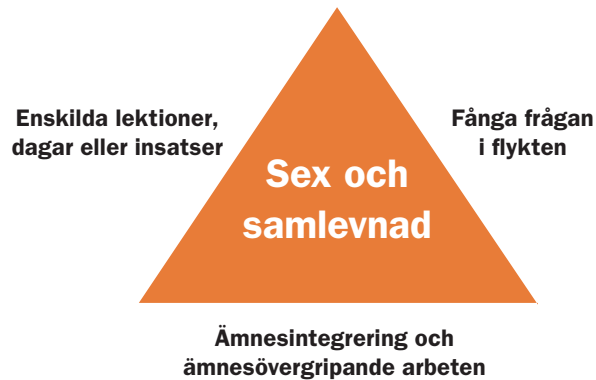
En likvärdig utbildning

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Eleverna ska uppmuntras att utveckla sina intressen utan fördomar om vad som är kvinnligt och manligt.¹⁴

14. *Förordning om läroplan för gymnasieskolan*, SKOLFS 2011:144, Utbildningsdepartementet, 2011.

Sex- och samlevnadsundervisningens tre sidor

Sex- och samlevnadsundervisningen kan ses som tre sidor av en triangel, alla bärande och viktiga:¹⁵



Basen i arbetet är *de olika ämnena* och de diskussioner som varje lärare leder inom sitt ämne. Det ska ge eleverna perspektiv, få dem att se sammanhang, att till exempel se hur synen på sexualitet har präglat hela samhällen och människors livsmöjligheter. Det ska också ge eleverna en medvetenhet om de normer och värden som styr oss i dag.

Att lärarna är lämpade för att arbeta med detta inom sitt ämne konstaterads redan i den första handledningen från 1956.¹⁶

” För att sexualundervisningen skall kunna ingå som ett naturligt led i skolans undervisning i övrigt bör pedagoger av facket ha sig uppgiften ålagd. På en del håll har man velat hålla före att där överhuvudtaget

möjlighet därtill gives, läkare helst bör handha undervisningen. Man torde emellertid kunna utgå ifrån att lärarna i stort sett genom sina särskilda pedagogiska förutsättningar och sin vana att umgås med de unga är de lämpligaste att handha denna undervisning. Den kommer då att organiskt sammansmälta med de ämnen, inom vilkas ram den bör meddelas.”

15. Nilsson, Agneta, ”Om sex- och samlevnadsundervisningens kvalitet och ämnesövergripande arbete”, i *Ungdomar, sexualitet och relationer*, Magnusson, Chris och Häggström-Nordin, Elisabet (red.), Studentlitteratur, 2009.

16. *Handledning i sexualundervisning*, skriftserie 26. K., Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

Den andra sidan av triangeln kan vara *enskilda lektioner* eller *dagar*, där eleverna har möjlighet att diskutera olika frågeställningar som hör till sexualupplysningen. Det kan handla om att ha ett tema om mänskliga rättigheter eller jämställdhet för att tydligt lyfta dessa frågor. Skolan kan också uppmärksamma World Aids Day och Internationella kvinnodagen eller kanske rentav ha en egeninitierad temadag om sexualitet och relationer där eleverna får diskutera frågor som: När ska kondomen på för att skydda mot klamydia? Vilken koppling finns mellan kön, identitet och sexualitet? Var går mina egna gränser och hur hör sexualitet och makt ihop?

I en sådan undervisning kan läraren samarbeta med elevhälsans personal i upplägg och genomförande, men även ungdomsmottagningen på orten kan ibland vara med kring vissa moment.

Den tredje sidan är vardagsarbetet i skolan, att *fånga frågan i flykten*. Det händer mycket under en skoldag. Självfallet dyker det upp många bra tillfällen när eleverna är diskussionslystna och vill ha en dialog om existentiella frågor som rör sexualitet, relationer, svartsjuka, att göra slut och bli ihop. Men mycket annat händer också i

” Bestämmelser i diskrimineringslagen och skollagen förbjuder diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Förskolan och skolan är skyldig att agera snabbt när någon ur personalen får reda på att ett barn eller en elev känner sig utsatt för någon form av trakasserier eller

kränkande behandling. Verksamheten måste utreda vad som hänt och vidta åtgärder för att förhindra fortsatta kränkningar. Enligt skollagen måste personalen också anmäla vad som hänt till förskolechefen eller rektor, som i sin tur måste anmäla vidare till huvudmannen för verksamheten.¹⁷

” Att ha förmåga att upptäcka utsatthet innebär att våga lyssna, att ta flickans eller pojkens berättelse

på allvar och att kunna möta de svårigheter som eleven tar upp. Att inte lyssna kan innebära nya kränkningar.¹⁸

17. Skollagen, 6 kap. (2010:800).

18. *Till rektor: Hedersrelaterat våld och förtryck. Skolans ansvar och möjligheter*. Skolverket, 2010.

skolan – kränkningar, hot och ryktesspridning. Företeelser som de vuxna i skolan behöver ta itu med antingen direkt eller under kommande lektion eller rast.

ÄMNESINTEGRATION OCH ÄMNESÖVERGRIPANDE ARBETE

Att arbeta *ämneseintegrerat* innebär i detta material att lyfta fram olika perspektiv på jämställdhet, sexualitet, kön och relationer i ämnesundervisningen. En svensk-lärare kan till exempel via skönlitteraturen ge eleverna möjlighet att reflektera över sexualitet, kärlek, jämställdhet och normer. Det kan innebära arbete inom det egna ämnet eller samarbete med andra svensklärare inom ämneslaget, där de tillsammans lägger upp en plan för hur kunskapsområdet kan gestaltas. I några ämnen är kunskapsområdet en given del av stoffet genom det centrala innehållet, medan andra kan behöva integrera det mer medvetet.

Lärarna i ett arbetslag kan också komma överens om att under en viss period *samordna arbetet med sex och samlevnad parallellt i olika ämnen* – historieämnet ger sitt perspektiv, samhällskunskap sitt. Sammantaget får eleverna flera olika perspektiv på kunskapsområdet sexualitet, relationer och jämställdhet. Det är ett arbete som sker parallellt utan till exempel gemensamma examinationer.

Ett *ämneseövergripande* arbete innebär inte enbart att sexualitet, jämställdhet och

” *Sexualkunskap bör i skolan genomgående behandlas särskilt inom hembygds kunskap, naturkunskap och samhällskunskap på lägre stadium och inom biologi med hälsolära, kristendoms kunskap och historia med samhällslära å högre. Även inom ämnet barnavård bör sexualundervisning givas. Med hänvisning till förekomsten av ämnesläraresystem på högstadiet kan måhända hävdas, att beträffande sexualundervisningen lämpligen någon sorts boskillnad bör införas beträffande biologi-, kristendoms- och historieläro- nas åligganden, så att de förstnämnda*

bör inskränka sig till att behandla uteslutande de medicinska-biologiska avsnitten, kristendoms läroarna de etiska (-moraliska) och historieläroarna de sociala-ekonomiska. En sådan strikt uppdelning av uppgifterna är dock icke möjlig eller lämplig. Varje lärare med erfarenhet av sexualundervisning vet, att i den biologiska delen därav etiska synpunkter måste anläggas och att man ej heller vid denna biologiska framställning av stoffet kan utelämma de sociala-ekonomiska aspekterna”

Handledning för sexualkunskap, 1956¹⁹

19. *Handledning i sexualundervisning*, skriftserie 26. K., Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

relationer integreras eller behandlas i olika ämnen utan även att arbetslaget gör ett gemensamt ämnesövergripande projekt inom ämnesområdet som kan diskuteras utifrån olika perspektiv. Men det kräver både organisation och mycket samarbete och därmed gemensam tid. Gemensam planering, undervisning och examination kan vara aktuellt i sådana projekt.

SEXUALITET, RELATIONER OCH JÄMSTÄLLDHET – EN DEL AV SKOLORS LIKABEHANDLINGSARBETE

Kopplingen mellan likabehandling och arbetet med sexualitet, relationer och jämställdhet finns på många plan. Diskrimineringsgrunderna²⁰ (kön, sexuell läggning, könsöverskridande identitet och uttryck, funktionshinder, etnisk tillhörighet, ålder och religion eller annan trosuppfattning) berörs på olika sätt av detta arbete.

Ofta samverkar olika faktorer och skapar utanförskap på olika nivåer. Sex- och samlevnadsundervisningen kan i stor utsträckning utgå från att sätta ord på normer, analysera normstrukturer och arbeta för alla människors rätt att vara trygga i sin identitet. Enligt Skolverkets allmänna råd mot diskriminering och kränkande behandling bör personal, barn och elever ofta få tillfälle att diskutera normer, attityder och hur man kan främja goda relationer.²¹

EN BREDARE SYN PÅ SEX OCH SAMLEVNAD

Kunskapsområdet sexualitet och samlevnad har tidigare tolkats relativt snävt och inte med den bredd som det rymmer.

Läraren i citatet nedan har på sin gymnasieskola bedrivit ett utvecklingsarbete för att utveckla en ämnesintegrerad sex- och samlevnadsundervisning. Hans erfarenhet är att han inför sina kolleger behövt lyfta bredden i undervisningen och att denna är så mycket mer än kondomer, gonorré och oönskade graviditeter.

- Att veta vilka symptom klamydia har, hur en abort går till eller hur ett minipiller fungerar är förstås jättebra och bör ingå i undervisningen, men det är också sådant som eleverna kan läsa sig till när det väl blir aktuellt. Flera lärare hade en bild av vad denna undervisning skulle innehålla, men denna bild var ofta klinisk och fokus låg på den rena sexualkunskapen. Den är förstås central, men min översikt innefattade också ett normkritiskt förhållningssätt

” Jag var tydlig med att jag inte ville att det skulle vara happenings då och då, jag ville att de viktiga värdegrundsfrågorna skulle in i den dagliga verksamheten. Sex och samlevnad är inte något extra som ska läggas till, det ingår i det större värdegrundsarbetet. Sex- och samlevnadsarbetet är också ett bra verktyg för att konkretisera arbetet med värdegrund och likabehandling i vardagen. (rektor, gymnasieskola)

20. Diskrimineringslagen 1 kap. 4–5 § (2008:567).

21. Skolverkets allmänna råd. *Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*. Skolverket, 2012, SKOLF6 2012:10.

i alla ämnen, den tog upp lagstiftningen kring äktenskap, samboskap, diskriminering, smittskydd och hatbrott. Jag tog in synen på familj, relationer, hbt-frågor, jämställdhetsfrågor, frågor om hedersrelaterad problematik och annat och kopplade det till allt ifrån bildanalys till litteratursamtal.

Läraren berättar vidare att i en genomgång med respektive arbetslag visade det sig att flera lärare redan arbetade med dessa frågor på ett eller annat sätt. De var redan involverade i sex- och samlevnadsundervisningen om än inte på en organiserad nivå. Historieläraren som berättade om kvinnorna som kämpade för rösträtt och förändring runt om i Europa på 1800-talet, rättskunskapsläraren som förklarade lagstiftningsprocessen utifrån exemplet den könsneutrala äktenskapsbalken, idrottsläraren som fick alla att dansa med alla oavsett könsidentitet, samhällskunskapsläraren som pratade om hur hbt-personers rättigheter skiljer sig åt inom EU, svenskläraren som analyserade Aristofanes *Lysistrate* eller bildläraren som analyserar reklambilder ur ett genusperspektiv. De bidrar alla till arbetet med värdegrundsfrågorna och att höja kvaliteten i sex- och samlevnadsundervisningen.

När läraren hade gjort denna genomgång insåg många kollegor att de redan berörde dessa områden och det blev lättare att ta steget in i en mer samlad satsning på sex och samlevnad och i förlängningen även ämnesövergripande arbeten. ”Murarna revs”, säger han.

- De kliniska frågorna var det fortfarande många som undvek och de frågorna var på det sättet svårast att lösa i respektive arbetslag. Några fick utbildning i just dessa frågor och var därefter ansvariga att genomföra momentet i arbetslagets klasser.

Att alla ska känna sig bekväma med att arbeta med de kliniska frågorna i klassrummet är utopiskt, menar denne lärare. Vissa specifika frågor kan lämnas till en utvald grupp kanske i samverkan med elevhälsan. Dessa måste inte nödvändigtvis vara biologi- eller naturkunskapslärare. Målet med att utveckla sex- och samlevnadsundervisning var att knyta ihop de olika delarna.

- Vi ville få eleverna att se komplexiteten och omfånget inom kunskapsområdet. När eleverna ser helheten och hur mycket de olika delarna påverkar varandra – då har skolan lyckats med sitt uppdrag.

Olika arbets- och förhållningssätt

SAMTALET

Många elever bär med sig minnen från samtal som gett dem något i skolan. Men att leda samtal där ny kunskap skapas i mötet mellan lärare och elever ställer krav på läraren.

Det är lätt att blanda ihop samtal med diskussion.²² I en diskussion är eleven en representant för en åsikt. Samtal är mjukare, där ventilerar eleverna sina tankar för att både lära känna människorna som de samtalar med och komma närmare sina egna åsikter. Man kan bli oerhört skicklig i att argumentera och att hitta rätt argument och även att lyssna in andra. Men ett samtal handlar mer om att försöka förstå och att mötas, vilket inte alltid sker i en diskussion.²³

- Om jag undervisar lyssnar de med ett sorts öra, säger en lärare, men om jag börjar berätta eller vi börjar föra en dialog och pratar med varandra, då känner de att det är något spännande på gång. Det blir en helt annan ton i klassrummet.

Att använda samtalet som arbetssätt med eleverna i de olika ämnena kan bana väg för det viktiga reflekterandet som är en central del av elevens lärande och motivation.²⁴

När elever blir tillfrågade om vad de vill ha mer av i sin sex- och samlevnadsundervisning blir svaret ofta diskussioner och samtal om relationer.²⁵ Eleverna behöver diskutera olika frågor om sexualitet, ledda av en skicklig lärare, som finns med som vuxenstöd, diskussionsledare och bollplank. Läraren är inte någon som lämnar ut privata åsikter och detaljer eller förmanar eleverna om hur eller när de ska ha sex.



22. "Min uppgift är att knyta ihop det" – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika, Skolverket, 2001.

23. Nilsson, Agneta, "Samtalet i skolan – om metoder och etik", i *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

24. Ibid., 2005.

25. Tikkanen, Ronny Heikki; Abellson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.



VÄRDERINGSÖVNINGAR – ATT INTE KRÄNKA

En vanlig metod i undervisning om sexualitet och relationer är värderingsövningar. Det är en metod som kräver ett tydligt ledarskap, ett tydligt syfte och elever som är trygga med varandra och med läraren. Vilka åsikter och värderingar förmedlar ledaren själv och hur förhåller man sig när kränkningar uppstår i gruppen? Som ledare kan man behöva testa värderingsövningarna tillsammans med elevgruppen. Att inte förmedla egna åsikter, vare sig med ord eller kroppsspråk, kräver viss övning.²⁶

Värderingsövningar kan leda till bra samtal, ökad förmåga att uttrycka åsikter och motivera sina ståndpunkter men också reflektera kring egna och andras tankar och attityder. Metoden är emellertid förenad med flera risker på vägen. Det finns framför allt två kritiska moment i värderingsövningar. En av dessa upptäckte Skolverket i kvalitetsgranskningen av sex- och samlevnadsundervisningen 1999.²⁷ Gymnasieeleverna hade varit inblandade i en hel del värderingsövningar och de tyckte det blev för mycket lek och för lite samtal. För flera elever blev det för mekaniskt och för lite reflektion. En elev sa ”Jag skulle hellre vilja prata med min spansklärare”, vilket visade på en längtan efter att lugnt sitta ned och samtala med en vuxen.

Den andra aspekten är att normer kan förstärkas och permanentas i gruppen. ”Att ta ställning”, som ofta värderingsövningar syftar till, kan skapa nya normbildningar och nya så kallade majoritetsmissförstånd. Strukturerna som ligger bakom normerna synliggörs aldrig och normerna kan på det sättet stabiliseras. Elever anpassar sig lätt och börjar ofta gissa sig till ”det rätta svaret”, vilket leder till att elevens inre verklighet och upplevelse kan förnekas.²⁸ I vissa påståenden eller så kallade ställningstaganden vädras fördomar som kan upplevas kränkande av personer i rummet.

PERSONLIG ELLER PRIVAT

En av svårigheterna med undervisning om sexualitet och relationer i skolan är att kunna balansera det personliga med det privata. ”Skillnaden mellan det personliga

26. Katz, Olle, ”Värderingsövningar i sex- och samlevnadsundervisningen – en bra metod för lärande?”, i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*, Göteborgs universitet, 2011.

27. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

28. Bartholdsson, Åsa, ”På jakt efter rätt inställning: att fostra positiva och reflekterande elever i en svensk skola” i *Skolkulturer*, Persson, Anders (red.), Lund, Studentlitteratur, 2003.

och det privata är att jag aldrig pratar om min senaste relation, men däremot skulle jag kunna prata om några generella erfarenheter från min första trevande tonårsrelation”, säger en erfaren sexualupplysare.

Elever har i olika sammanhang berättat hur de vridit sig av pinsamhet när någon lärare ”gått över gränsen”, när hon eller han blivit för privat. Läraren behöver respektera elevens behov av integritet men också visa att läraren själv håller det mesta privat för sig själv och har integritet. Att vara personlig är däremot något annat, något som lärare behöver vara inom alla ämnen, annars kan lätt eleverna slå dövörat till.²⁹

ATT INTE MORALISERA

Att lyssna till tonåringars berättelser och åsikter, att inte stoppa ett flöde som påbörjats genom moraliserande kommentarer – det är lättare sagt än gjort. Det vittnar många lärare om. En lärare säger att ”det finns något i ryggraden som vill rätta till, som vill fostra, man börjar moralisera och säger i princip till eleven att så där får du inte tänka”.

Det kan ibland finnas en föreställning om att man som pedagog ska ha de rätta svaren, vilket kan bli extra känsligt när lärare och elever tillsammans reflekterar över frågor som rör värdegrund, mänskliga rättigheter, kvinnors och mäns lika värde, könsmönster, sexualsyn och sexualitet. Att som elev få tid och möjlighet att utveckla sina tankar och jämföra dessa med vad de andra jämnåriga i gruppen tänker brukar vara ett sätt att bearbeta och reflektera vad både man själv och andra sagt.³⁰ Men det är viktigt att som lärare vara tydlig, värna om och försvara allas integritet och respekt i diskussionerna.

SAMARBETE MELLAN ELEVHÄLSAN OCH LÄRARE

Elevhälsans personal spelar en viktig roll i sex- och samlevnadsundervisningen. Med utgångspunkt från den tidigare nämnda triangeln är både de specifika lektionerna som rör mer konkret sexualupplysning liksom ”att fånga frågan i flykten” viktiga delar där elevhälsans kompetens behövs.

Om elevhälsans främjande och förebyggande arbete finns följande inskrivet i skollagens (2010:800) förarbete:

29. *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

30. *Ibid.*, 2005



I det individuellt inriktade arbetet har elevhälsan ett särskilt ansvar för att undanröja hinder för varje enskild elevs lärande och utveckling. De mer generellt inriktade uppgifterna, där elevhälsans medverkan är viktig rör elevernas arbetsmiljö, skolans värdegrund som t.ex. arbetet mot kränkande behandling och undervisningen om tobak, alkohol och andra droger och övrig livsstilsrelaterad ohälsa, jämställdhet samt sex- och samlevnadsundervisning m.m. Elevhälsan har ett särskilt ansvar för att bevaka att skolan bidrar till att skapa goda och trygga uppväxtvillkor.

Regeringen föreslår därför att elevhälsan främst ska vara förebyggande och hälsofrämjande. Detta ligger väl i linje med det hälsofrämjande arbete som bedrivs i många skolor, och de insatser som tidigare initierats...³¹

Skolsköterskan och kuratorn bär på mycket kunskap om elevernas upplevelser av arbetsmiljön i skolan, till exempel om sexuella trakasserier är vanliga liksom om eleverna förekommer i kränkande situationer på internet. Ett nära samarbete mellan lärare, rektor och elevhälsan gör att den ”tysta” kunskap som finns hos elevhälsans personal kan kanaliseras på ett bra sätt för eleverna. Elevhälsan finns således med som en viktig del i arbetet även om flera av gymnasieskolans ämnesplaner ökar kraven på lärarnas roll i sex- och samlevnadsarbetet.

KOLLEGIALT LÄRANDE – MED EXTERNT STÖD

Inom alla ämnen och kunskapsområden krävs kompetens och därmed utbildning. Så även inom undervisningen om sexualitet, relationer och jämställdhet. Det krävs en medvetenhet om var man som lärare själv står i olika frågor inom kunskapsområdet. Dessutom ska man kunna föra och leda samtal och använda olika arbetssätt för att i mötet med eleverna skapa reflektion.

Eftersom området sexualitet, relationer och jämställdhet är tydligt inskrivet i olika ämnen kommer sex- och samlevnadsundervisningen att vila på fler lärare, vilket i sin tur kommer att innebära ökat behov av kompetensutveckling. Redan i kvalitetsgranskningen 1999 såg inspektörerna behovet av fortbildning och föreslog då att skolor skulle utveckla det kollegiala samtalet.³² Kompetensutveckling innebär inte alltid att ”bli skickad på utbildning” utanför skolan utan lärandet kan ske på den egna skolan.

31. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*. Regeringens proposition 2005/10:165.

32. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

Det kollegiala lärandet har i forskning visat sig vara ett av de mest effektiva instrumenten för fortbildning av lärare. Men det kollegiala lärandet behöver kombineras med externt handledningsstöd för att kompetensen inom en kollegial grupp ska kunna lyftas och reflekteras kring på ett djupare sätt. Det kan annars bli ”rundgång” och ingen ny kunskap skapas i gruppen.³³

Forskaren John Hattie menar att läraryrket borde kännetecknas av ett kontinuerligt reflekterat och systematiskt kollegialt lärande där skolledares viktigaste uppgift är att skapa ett klimat där lärare kan tala om sin undervisning och där misstag och fel ses som viktiga lärtillfällen.³⁴ Rektor har – precis som i så många andra skolutvecklingsfrågor – en nyckelposition i det kollegiala lärandet. Det är rektor som kan bana väg för ett arbetsklimat som präglas av både delaktighet och en öppenhet gentemot varandra i personalgruppen. Det är svårt för lärare att själva initiera det kollegiala lärandet och rektor behöver därför driva på och organisera detta.

Några perspektiv på ökad kvalitet

Men vad är då god kvalitet i sex- och samlevnadsundervisningen? Ett antal perspektiv kan uppmärksammas när skolpersonal planerar och följer upp undervisningen. Några av dessa användes i kvalitetsgranskningen 1999, andra har tillkommit senare.³⁵ Ett perspektiv som Skolverket inte lyfte fram i slutet av 1990-talet är det normkritiska, och det får därför extra utrymme i detta material.

BALANS MELLAN UNGDOMS- OCH VUXENPERSPEKTIV

Enligt gymnasieskolans läroplan och skollagen ska eleverna vara delaktiga och få inflytande. Elever ska ha inflytande över planering och genomförande samt vara aktiva i uppföljningen. Undervisningen om sexualitet, relationer och jämställdhet i de olika ämnena ska därför så långt möjligt göra barn och ungdomar delaktiga genom att läraren använder arbetssätt som leder till elevmedverkan.

Under tonårstiden är frågor som berör sexualitet, jämställdhet och relationer ofta centrala för eleverna. Barns och ungas egna perspektiv kan innehålla helt



33. *Delredovisning av uppdrag om att stärka undervisningen i matematik, naturvetenskap och teknik*, Skolverket, 2011 dnr 2011:643.

34. Hattie, John A. C., *Visible learning: a synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*, Routledge, 2009.

35. *”Min uppgift är att knyta ihop det” – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*, Skolverket, 2001.

andra frågor och funderingar än de vuxnas perspektiv. Funderingarna finns där och eleverna pratar med varandra om sina tankar och känslor. Många av dem söker ständigt kunskap inom området och relaterar till andra människors syn på dessa frågor. Alla som arbetar i skolan behöver fånga upp elevernas tankar och ge dem möjlighet att lära sig mer om frågorna och framför allt diskutera dessa på ett mer strukturerat sätt.³⁶ Det är dock viktigt att läraren fördjupar diskussionen och ställer de kritiska frågorna som eleverna kanske inte alltid ställer.

VARIATION I ARBETSSÄTT FÖR ATT STIMULERA LÄRANDE

I undervisningen finns en rad arbetssätt för att stimulera en diskussion kring sexualitet, könsmönster, jämställdhet och relationer: samtal, dialog, diskussion, debatt, värderingsövningar, rollspel eller forumspel är några exempel. Skriva, skapa en utställning, göra en film är exempel på andra metoder. Det är viktigt att variera arbetssätten för att dynamiken i klassrummet ska kunna öka. Det centrala är att elever får reflektera och också får utveckla både inflytande och ansvar i lärandet.

BALANS MELLAN FRISK- OCH RISKPERSPEKTIV

Undervisning med fokus på hälsa i skolan har många gånger haft problem som utgångspunkt.³⁷ Även om detta stödmaterial handlar om hur sexualitet, jämställdhet och relationer tas upp i olika ämnen finns även här möjlighet att välja teman utifrån antingen ett riskperspektiv eller ett friskperspektiv. Det är ofta lättare att tala om vad vi är "emot", vad vi vill förhindra, t.ex. sexuellt våld, kränkningar, hedersrelaterat våld, tonårsaborter och sexuellt överförbara infektioner, än att tala om vad vi är "för", vad vi vill stärka och stimulera: jämlika relationer, sexuell hälsa vänskap, självkänsla, ett gott skolklimat, handlingskompetens etc.

STYRNING OCH LEDNING

Om skolans värdegrundsarbete ska kunna landa hos eleverna på ett likvärdigt sätt krävs styrning från rektors sida. För att öka kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen bör rektor följa upp och utvärdera undervisning regelbundet.³⁸ Rektor behöver se till att personalen är involverad i utvärdering och

36. *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan*: ett referensmaterial från Skolverket, 2. uppl., Skolverket, 2000.

37. *Är Pippi Långstrump en hälsoupplysare eller hälsorisk?* Skolverket, 1996.

38. *"Min uppgift är att knyta ihop det" – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*, Skolverket, 2001.

utveckling av undervisningen. Det kan handla om vilka metoder och arbetssätt som används, hur man dokumenterar sitt arbete eller vilken fortbildning som behövs.³⁹

PROGRESSION

Man kan skapa möjligheter att diskutera frågor om identitet, genus och sexualsyn vid flera tillfällen – med erfarenhet, kunskap och nya sociala kontakter förändras våra perspektiv och diskussionen får nytt bränsle. Men det är inte meningen att exakt samma saker ska beröras i grundskolans lägre årskurser, i grundskolans högre årskurser och i gymnasieskolan. Ämnesområdet kan vara detsamma, och det kan behövas en grundläggande repetition som bas, men sedan behöver fördjupningen vara tydlig och nya perspektiv föras in. Progression i lärande är centralt, dels i relation till grundskolans undervisning, dels mellan gymnasieskolans årskurser.

När kondom återkommer som information i undervisningen inom gymnasieskolan kan eleven uppgivet säga att ”Det där har vi redan hört”. Men en viss repetition blir det alltid och kan också vara bra med tanke på att man i olika åldrar lyssnar på olika sätt beroende på erfarenheter och tidigare kunskaper. En progression i lärandet vad gäller sex- och samlevnadsundervisningen finns tydligt uttryckt i en del ämnen medan den kan vara svårare att se i andra ämnen.

FLICKOR OCH POJKAR – ATT INTE FÖRSTÄRKA SKILLNADER

Ett perspektiv är medvetenheten om genus. I kvalitetsgranskningen 1999 skrev Skolverket att skolpersonal bör vara försiktig med att kategorisera flickor och pojkar alltför mycket. Granskningen visade att en alltför stor tonvikt på skillnader mellan könen ledde till att kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen brast. Det som flickor erbjöds, erbjöds inte pojkar och vice versa. Flickor kunde många gånger ses som offer och pojkar som förövare och i den diskussionen fick de också möta helt skilda budskap. Eleverna blev på det sättet inte sedda som individer utan kategoriserades som grupp.⁴⁰ Det kan också leda till att normer som kopplas till kön inte blir synliga.

En särskiljning mellan könen förekommer ofta i jämställdhetsdebatten och präglar också den allmänna diskussionen om flickors och pojkars resultat i skolan. Fokus på pojkars sämre resultat kan göra att flickor med sämre resultat riskerar att

39. *Skolverkets Allmänna råd med kommentarer. Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*, SKOLFS 2012:98, Skolverket, 2012.

40. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

**” Läraren
ska
/.../ se till
att undervis-
ningen till
innehåll och
uppläggning
präglas av ett
jämslälldhets-
perspektiv”⁴²**

inte bli sedda. När exempelvis problem kring psykisk hälsa behandlas är det flickors och pojkars olikheter i välbefinnande som kan leda till att problemet uppmärksammas och blir till ett jämslälldhetsproblem.⁴¹

Normkritiskt perspektiv – att inte skapa utanförskap

Normkritiskt perspektiv är ett begrepp som använts alltmer under 2000-talet i litteratur, diskussioner och debatter om framför allt sexualitet och arbete med likabehandling. Sedan 2006 har elever genom lagstiftning fått ett starkare skydd mot diskriminering och kränkande behandling.⁴³ Ett sätt att i praktiken arbeta för att uppnå intentionen med lagstiftningen är att aktivt sätta rådande normer i fokus – upptäcka, reflektera, analysera – och låta detta förhållningssätt genomsyra undervisningen.

I en social gemenskap, både i mindre grupper och i samhället i stort, finns det en mängd oskrivna och ofta outtalade regler och förväntningar. Dessa normer kan vara bra och nödvändiga och syftar till att hålla ihop gruppen och få den att fungera, men ibland kan också normer vara begränsande och diskriminerande. Normer förändras ständigt och är ofta tids-, plats- och situationsbundna. De förväntningar som fanns på människor för 30 år sedan kan se annorlunda ut i dag och de normer som gäller hemma kan ibland vara annorlunda än de som finns i kompisgruppen, i idrottslaget eller i formella arbetssammanhang. Individer kan också anpassa sig till olika normsystem i olika situationer.

Inom området kön, sexualitet och relationer finns flera begränsande normer. Förväntningarna på människor utifrån kön är tydliga. Klädsel, frisyrer, intressen, partnerval, studie- och yrkesval, hur en person agerar i olika situationer, vilket ansvar man borde ha i hemmet eller vilken musik man borde gilla – allt kan påverkas av förväntningar utifrån bland annat uppfattad könstillhörighet. Maskulina egenskaper premieras i många situationer vilket gör att män och maskulinitet generellt ges högre status och oftare maktpositioner i samhället.

När det gäller sexualitet finns det flera normer som påverkar vårt förhållningssätt. Det finns förväntningar på med vem, hur ofta, på vilken plats, med hur många och

41. Styrke, Annica och Wiklund, Karin, ”Jämslälldhet som bakkbinder skolan”, i *Pedagogiskt magasin* nr 3, 2012.

42. *Förordning om läroplan för gymnasieskolan*, SKOLFS 2011:144, Utbildningsdepartementet, 2011.

43. 2006–2009 i barn- och elevskyddslagen och från 2009 i diskrimineringslagen (2008:567) och skollagen, 6 kap. (2010:800).

på vilket sätt personer ska ha sex. Dessa normer kan vara starka och förväntningarna och handlingsutrymmet skiljer sig åt beroende på till exempel könstillhörighet.⁴⁴

Heteronormativitet handlar om allt det som bidrar till att en viss sorts heterosexuellt liv framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva⁴⁵. Det kan vara lagar, strukturer, förväntningar eller handlingar. I dagligt tal benämns detta ibland som heteronormen och den reproduceras ständigt på olika sätt i samhället, i medierna, vardagliga samtal, lagstiftning, vårdkontakter, bemötande i kommersiella sammanhang etcetera. Normen är så vanlig att den är svår att upptäcka, men den är förstås kännbar för personer som bryter mot den och tvingas förhålla sig till den.

Viljan att passa in är stark hos människor. Att inte passa in i gängse normer kan få olika konsekvenser, alltifrån osynliggörande, nedsättande blickar och verbala kränkningar till utbredd diskriminering och hatbrott. Det är i grunden en fråga om maktstrukturer och dess olika uttrycksformer.

RISK FÖR ETT "VI OCH DOM"

Det har tidigare funnits tendenser att skilja till exempel hbt-frågorna⁴⁶ från den övriga sex – och samlevnadsundervisningen som då enbart tar upp heterosexuella relationer.⁴⁷ I stället för att inkludera hbt i alla moment, och skapa ett tilltal som inkluderar olika sexuella identiteter, har det skapats speciella tillfällen då frågorna berörs separat. Detta gör att hbt-frågorna lyfts fram som något avvikande och något att förhålla sig till. Det grundar sig ofta på en föreställning om att alla elever i klassrummet är heterosexuella och att man pratar om "några andra individer".

Det kan handla om att omgivningen ska förstå, tolerera, acceptera och respektera den individ eller grupp som bryter mot gängse normer. Man brukar kalla det för ett toleranspedagogiskt förhållningssätt men risken är att det förstärker tankar om ett "vi och dom", en uppdelning mellan de "normala" och de "avvikande"⁴⁸. Ett sådant förhållningssätt ger lätt den som följer normen en maktposition, ett tolkningsföreträde som skapar en obalans mellan de som följer och de som bryter

44. Bäckman, Maria, *Kön och känsla, Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, Makadam, 2003.

45. Ambjörnsson, Fanny, *Vad är queer?* Natur och kultur, 2006.

46. Frågor som rör homosexuella, bisexuella och transpersoner.

47. Knöfel Magnusson, Anna, "När tystnaden tar över." i *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Myndigheten för skolutveckling, 2005.

48. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, 326:2009. Skolverket, 2009.

Enligt Skolverkets allmänna råd om arbetet mot diskriminering och kränkande behandling är det viktigt att personalen får tillfälle att samtala om diskrimineringsgrunderna och sina egna normer och föreställningar. I samtalet kan man synliggöra och reflektera över hur detta kan påverka förhållningssättet gentemot eleverna och den övriga personalgruppen och i förlängningen hela den pedagogiska verksamheten.⁵¹

mot normerna.⁴⁹ Den som lever upp till omgivningens förväntningar behöver sällan reflektera över sin egen position i normsystemet och vilken makt och vilka fördelar denna position kan ge.

Det går att vända på perspektiven och i stället belysa vilka normer som påverkar och ibland begränsar våra liv. Det normkritiska arbetet fokuserar på det som tas för givet och därför sällan ifrågasätts. Fokus flyttas därmed från att förhålla sig till det avvikande till att belysa och analysera de generella förväntningar som finns på samhällsmedborgare och lyfta fram de konsekvenser som det kan leda till.⁵⁰

Inga normer är helt isolerade från andra normer och de påverkar varandra i ett komplicerat samspel.⁵² Intersektionalitet är ett samhällsvetenskapligt begrepp som innebär att man synliggör situationer av förtryck som skapas i skärningspunkter för olika maktrelationer.⁵³ En person som uppfattas som kvinna påverkas inte bara av normer kring kön utan påverkas också av normer kring till exempel sexualitet, etnicitet och socioekonomisk bakgrund.⁵⁴ Etnicitet, funktionalitet⁵⁵, könstillhörighet, sexualitet, socioekonomisk bakgrund, ålder och religion eller annan trosuppfattning är exempel på olika faktorer som samverkar i olika sammanhang och kan påverka en persons möjligheter, status och makt.

SEXUALSYN – VAD ÄR VETENSKAP, VAD ÄR VÄRDERINGAR?

Vår syn på sexualitet är präglad av samhällets lagar och normer, vilket särskilt blir tydligt när man läser de olika handledningarna för skolans sexualundervisning, alla präglade av sin tid.

När Skolverket arrangerade konferenser för gymnasieskolan om sex- och samlevnadsundervisningen 2011–2012 föreläste Hans Olsson om sexualsyn, sakkunnig i sexualundervisning inom RFSU. Olsson menade att ett samhälles lagar tillsammans med akademisk kunskap utgör en grund för vår syn på sexualitet samtidigt som alla individer bär på olika värderingar, även om vi utgår från samma teoretiska bas.

49. *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling*, Skolverket, 2011.

50. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Skolverket, 2009.

51. *Skolverkets allmänna råd. Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*, SKOLFS 2012:10, Skolverket, 2012.

52. *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling*, Skolverket, 2011.

53. Elmeroth, Elisabeth (red.), *Normkritiska perspektiv – i skolans likabehandlingsarbete*, Studentlitteratur, 2012.

54. Hedlin, Maria, *Lilla genushäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

55. Ett begrepp som betecknar en persons funktionsförmåga.

- På samhällsnivå kan det finnas ett synsätt, som skiljer sig från det man personligen tycker, eller den uppfattning som finns i familjen, fotbollslaget, församlingen, partiet eller andra sammanhang man är en del av. Sex- och samlevnadsundervisningen är naturligtvis alltid fylld av värderingar och kan inte vara annat. Samtidigt behöver man ha lite koll på vad som är vetenskap och vad som är värderingar. Som lärare behöver man kunna skilja på kunskaper och åsikter, för att inte undervisningen ska bli godtycklig.

Men vad handlar sexualsyn om rent konkret? Det är ju frågor som rymmer mycket av både samhällets värderingar och normer liksom individernas värderingar.

- Det kanske är så att vi värderar sex med en fast partner annorlunda än sex med en tillfällig partner. Att vi har idéer om hur många partners vi bör ha – samtidigt eller över en livsperiod. Ganska ofta är också partners kön avgörande. Vårt val av partner kan till exempel påverkas av socioekonomisk bakgrund, etnicitet, religiös tillhörighet, ålder, funktionalitet eller om personen passar in i maskulina och feminina normer. Här finns bland annat kopplingar till hedersproblematik där familjen kan sätta gränser för valet av partner beroende på ursprungsland, religion etcetera.

Styrdokumentet har flera skrivningar om sexualitet, kön, relationer, jämställdhet och normer. Som lärare kan man behöva reflektera kring sin egen sexualsyn och sina föreställningar innan man sätter igång dessa diskussioner. Forskaren Maria Hedlin har bland annat visat att lärare oftare kan framföra könsstereotypa uttalanden när de lämnar den formella lärarrollen, till exempel när de blir privata, improviserar eller är skämtsamma utanför själva undervisningssituationen.⁵⁶

Om lärarens egen syn på sexualitet går emot den sexualsyn som utgår från lagstiftningen måste alltid läraren förhålla sig till det och vara professionell. Det som behandlas i skolan ska vara förenligt med bland annat skolans värdegrund, svensk diskrimineringslagstiftning, svensk abortlag och skolans arbete mot kränkande behandling.

SEXUALISERING I DIGITALA MEDIER

En förändring som gått mycket snabbt och som kan påverka vår sexualsyn är användningen av digitala medier. Ungdomsstyrelsen har tagit fram en rapport som bygger på en studie bland personer i åldrarna 13–25 år och som visar på en viss sexuell utsatthet på internet för en del ungdomar. Bland skolelever i gymnasiets år

3 uppgav drygt fyra procent att de hade lagt ut eller skickat sexuella bilder av sig själva på internet eller via mobiltelefon de senaste tolv månaderna och det fanns inga skillnader mellan flickor och pojkar. Bland eleverna hade också tolv procent av de manliga och sexton procent av de kvinnliga eleverna någon gång blottat sig via en webbkamera. En del av dessa ungdomar känner sig inte utsatta utan är fullt medvetna om vad de gör och gör aktiva val, medan andra utsätts för kränkningar och det ger oönskade följder. Det framkom tydliga skillnader mellan gruppen unga heterosexuella och unga hbt-personer, där erfarenheter av sexuell exponering är betydligt större i den senare gruppen. Men rapporten konstaterar också att digitala medier är viktiga för många ungdomar i relationsskapande och kontakt med andra. Detta är extra tydligt för hbt-personer.⁵⁷

Ungdomsstyrelsen lyfter man fram resonemang om sexualiseringen av det offentliga rummet. I stort sett all kultur som vänder sig till den breda ungdomsgruppen domineras av sexuella koder och symboler: press, musik, reklam, mode etcetera. Författarna till en av artiklarna i rapporten talar om en ”spill over-process” där porrindustrin tar fler och fler andelar av den populärkulturella marknaden och blir en mer eller mindre integrerad del av innehållet och bildspråket i medier som vänder sig till unga.⁵⁸

56. Hedlin, Maria, *Lilla genushäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

57. *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9 Ungdomsstyrelsen, 2009.

58. Daneback, Kristians & Månsson, Sven-Axel. ”Kärlek och sexualitet på internet”. I *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9 Ungdomsstyrelsen, 2009.



De gymnasiegemensamma ämnena

Inledningsvis presenteras tankarna bakom ämnesplanernas konstruktion. Därefter presenteras de gymnasiegemensamma ämnena, deras koppling till sexualitet, jämställdhet och relationer liksom det centrala innehållets möjligheter utifrån ett antal lärarperspektiv. En del citat förekommer där lärare ger exempel på hur de konkret arbetat. Dessa ska endast ses som exempel på olika ingångar till att i undervisningen lyfta perspektiv på kunskapsområdet sexualitet, relationer och jämställdhet. Inom flera av de programgemensamma ämnena samt i inriktnings- och fördjupningsämnena finns också möjligheter att arbeta med detta kunskapsområde men det här materialet är avgränsat till de gymnasiegemensamma ämnena.

Texterna som rör de olika ämnena är inte helt likartade i sin struktur. Begrepp som sexualitet, jämställdhet och relationer finns endast med i en del av ämnesplanerna. Ämnen som svenska och matematik, där begrepp som sexualitet och relationer inte förekommer, ger därför inte exempel på frågeställningar i samma utsträckning som ämnet religionskunskap, där begreppen kön och sexualitet finns uttryckt både i ämnets syfte och centrala innehåll.

Begreppen i läroplan och ämnesplaner

Det finns olika begrepp i styrdokumentet med anknytning till kunskapsområdet sexualitet och samlevnad. I läroplanen finns fortfarande begreppet samlevnad inskrivet under *rektors ansvar*⁵⁹ men i ämnesplanerna är samlevnad formulerat med ordet *relationer*. Därför omnämns begreppet samlevnad endast i läroplanen i anslutning till det tänkta *kunskapsområdet*. *Genus* är ett begrepp som inte finns i ämnesplanerna, däremot förekommer *kön* och *könsmönster* samt *kvinnligt* och *manligt*. Även begreppen *normer*, *värden*, och *etik* finns med liksom *jämställdhet*

59. Förordning om läroplan för gymnasieskolan, SKOLFS 2011:144, Utbildningsdepartementet, 2011.

"Som pedagogisk ledare för skolan och som chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn ansvar för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att: /.../ Eleverna får kunskaper om sex och samlevnad, konsument- och trafikfrågor och riskerna med tobak, alkohol, narkotika och andra droger."

och *sexualitet*. Begreppet *identitet* finns uttryckt i till exempel ämnesplanerna för idrott och hälsa och religionskunskap. I ämnesplanen för naturkunskap finns också begreppen *lust* och *sexuell hälsa* omnämnda.

Andra angränsande begrepp i läroplanen är bland annat mänskliga rättigheter, likabehandling, egenvärde och integritet.

Ämnesplanernas struktur och stödmaterialets indelning

För varje ämne finns det en ämnesplan. I ämnesplanen finns dels beskrivningar av ämnet som helhet, dels beskrivningar av varje kurs. För ämnet som helhet anges ämnets syfte och vilka kurser som ingår i ämnet. För varje kurs anges centralt innehåll och kunskapskrav. *Syftet* är alltid ämnesspecifikt och anger vilka kunskaper eleverna ska få möjlighet att utveckla genom undervisningen. Därför kan syftet också uttrycka sådant som inte ska betygssättas, till exempel värdegrundsfrågor och elevens tillit till sin förmåga. *Det centrala innehållet* anger det innehåll som ska behandlas i den aktuella kursen. Innehållet finns presenterat i form av en punktlista. Det betyder inte att alla punkter ska väga lika tungt, inte heller att man ska undervisa om dem i en viss ordning.⁶⁰

I det här stödmaterialet är texten indelad i två huvudrubriker: a) *ämnets koppling till sexualitet, jämställdhet och relationer* där fokus framför allt är på ämnets övergripande karaktär och syfte samt b) *det centrala innehållets möjligheter*. Till ämnets centrala innehåll finns exempel från lärare för att ge inspiration till olika ingångar som rör sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer.

60. *Gymnasieskola 2011*, Skolverket (s. 48–51), 2011.



NATURKUNSKAP

Psykologisk

Filosofisk / Etisk

Politisk

Sexualsyn

Naturkunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Ämnet naturkunskap är tvärvetenskapligt och har växt fram i skärningspunkten mellan naturvetenskapen och samhällsvetenskapen. Ämnet har en tydlig samhällsinriktning i ämnesplanen och nästan alla elever läser grundkursen på gymnasieskolans nationella program. I ämnets syfte beskrivs grunden i undervisningen på följande sätt.

Undervisningen i ämnet naturkunskap ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i naturvetenskap samt förmåga att kritiskt värdera och ta ställning i frågor som har ett naturvetenskapligt innehåll. Den ska leda till att eleverna utvecklar förståelse av hur naturvetenskapliga kunskaper kan användas i såväl yrkesliv som vardagsnära situationer och för att göra personliga val och ställningstaganden.⁶¹

Undervisningen i ämnet naturkunskap ska utveckla elevernas förmåga att ta ställning när val ska göras och beslut ska fattas.

Ämnesplanens första mål betonar att eleven ska utveckla förmåga att göra ställningstaganden och formulera olika handlingsalternativ. Handlingskompetens är ett begrepp som förekommer i den internationella debatten om medborgarbildning. Framför allt har det diskuterats och använts i anslutning till undervisning kring framtidsfrågor och hållbar utveckling. Handlingskompetens innebär att eleven ser sin egen roll i aktuella samhällsfrågor eller större skeenden i samhället som till exempel knyter an till naturvetenskap. Utifrån insikten om sin egen roll kan eleven formulera förslag till förändring och på så sätt delta i och påverka samhällsfrågor. Det centrala innehållet i ämnets samtliga kurser utgår från aktuella områden av tvärvetenskaplig karaktär med problemställningar som anknyter till naturvetenskap där eleverna får möjlighet att diskutera och argumentera.⁶²

Att ha handlingskompetens i en vardagsnära situation, en förmåga att till exempel skydda sig mot sexuellt överförbara infektioner eller mot en oönskad graviditet, är något av en nyckelfråga i arbetet för att främja ungdomars sexuella hälsa.

61. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Naturkunskap. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

62. Se pdf på <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/nak>.

Socialstyrelsen har vid genomgångar av flera hundra insatser för förbättrad sexuell hälsa konstaterat att skolan är den primära arenan för detta arbete.⁶³ Hela skolan bär därmed ett samhällsansvar och många ämnen är på olika sätt inblandade. Det är inom biologi i grundskolan och naturkunskap i gymnasieskolan som eleverna oftast kommer i kontakt med ämnesintegrerad kunskap om säkrare sex och sexuell hälsa.

Ämnesplanen tar också upp jämställdhet som utgångspunkt för en diskussion om hållbar utveckling ur både ett lokalt och ett globalt perspektiv. Hållbar utveckling är ett brett begrepp som innefattar inte bara ekologiska perspektiv utan också sociala och ekonomiska. Frågeställningar ska alltså belysas ur alla dessa perspektiv, även om fokus i ämnet naturkunskap ligger på det ekologiska perspektivet.⁶⁴

Begreppet växelverkan omnämns i ämnesplanen för att visa på interaktionen mellan olika faktorer. Människans sexualitet, lust och relationer kan illustreras med såväl samspelet i kroppens hormonella system och attraktion mellan människor, som utifrån sociala och kulturella faktorer i omgivningen. Alla nivåerna bidrar till att beskriva en helhetsbild av människans sexualitet.⁶⁵

Personliga värderingar, etiska och moraliska ställningstaganden, samhällets normer, sociala förväntningar och traditionella könsmönster påverkar hur individen och partnern agerar i en relation eller en sexuell situation. Kroppen och hormonerna agerar inte på egen hand. Lust, kärlek, normer och sexualitet verkar i ett komplext samspel.

En annan aspekt av växelverkan kan beröra sexuellt överförbara virus- och bakterieinfektioner. Överföring och spridning av sexuellt överförbara infektioner (STI) är till exempel beroende av smittoämnen, graden av smittsamhet, kroppens mottaglighet och den övriga hälsan. Att bära på en STI ökar generellt mottagligheten för andra STI. Sexuella mönster, sexualpraktik, testning, behandling och öppenhet kring infektioner omgärdas också av normer och förväntningar. Bristande kunskap, föreställningar och stigmatisering kan påverka människors sätt att se på sexuell hälsa och riskbeteende och det kan påverka deras agerande.

Ämnesplanen betonar även ett kritiskt förhållningssätt som en del i en medborgarbildning. Ämnet ska ge eleven redskap till att vara kritisk till resonemang som förs om naturvetenskapliga frågor. Ett kritiskt förhållningssätt innebär bland annat

63. *Nationell handlingsplan för klamydiaprevention. Med fokus på ungdomar och unga vuxna 2009–2014*, Socialstyrelsen, 2009.

64. Se pdf på <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/nak>.

65. Se pdf på <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/nak>.

att kräva att påståenden är underbyggda med fakta och med hållbar argumentation. Det innebär också att se hur fakta kan vara knutna till specifika värderingar.⁶⁶

Det normkritiska förhållningssättet berörs i ämnesplanen eftersom eleverna ska lära sig att förhålla sig kritiskt till ”normer och budskap”. I ämnesplanen poängteras på två ställen, i anslutning till livsstil och hälsa och sexualitet och relationer, att eleverna ska få möjlighet att förhålla sig kritiskt till normer och budskap i bland annat medier. Ibland kan kunskaper i naturvetenskap vara en hjälp till att upplösa felaktiga föreställningar som florerar om till exempel vad som är god livsstil och hälsa. Ibland kan kritiken riktas mot naturvetenskapen själv och hur den till exempel har använts för att befästa förutfattade meningar om vad som är rätt och fel kring sexualitet och relationer.⁶⁷

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

I det här avsnittet används formuleringarna i kursen naturkunskap 1b, men samma innehåll och formuleringar finns antingen i kursen 1a1 eller i 1a2.

Olika aspekter på hållbar utveckling, till exempel vad gäller konsumtion, resursfördelning, mänskliga rättigheter och jämställdhet.

Utifrån detta centrala innehåll är det möjligt att arbeta med diskussioner om till exempel bistånd, som stöd till kvinnoorganisationer, arbetet med sexuell reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR) och jämställdhetsarbete. En lärare berättar hur en diskussion om ett samhälles syn på sexualitet, preventivmedel, jämställdhet mellan kvinnor och män, och föräldraskap visar på bredden i begreppet hållbar utveckling.

- Den här skrivningen om hållbar utveckling har lett till väldigt bra diskussioner i klassen om effekten på människors hälsa av att kvinnor i världen utbildas, om betydelsen av rätten till säkra preventivmedel och abort och hur detta skulle kunna minska den stora mödradödligheten i världen. Vi har talat om att kvinnor dör i illegala aborter och att männen behöver ta större ansvar för sin sexualitet, men också att hållbar utveckling också är att fler män i världen ska ges möjlighet att vara med sina barn och att kvinnor

66. Se pdf på <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/nak>.

67. Se pdf på <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/nak>.

ska få utbildning och arbete på samma villkor som män. Hur detta ska gå till kan eleverna resonera om, om det så handlar om förändrad lagstiftning, riktat bistånd eller rena utbildningsinsatser. Och viktigast av allt – hur kan man anlägga ett naturkunskapsperspektiv på dessa stora frågor?

Naturvetenskapliga aspekter på, reflektion över och diskussion kring normer, rörande människans sexualitet, lust, relationer och sexuella hälsa.

I detta centrala innehåll anges fyra olika ämnesområden som ska finnas med under kursen – sexualitet, lust, relationer och sexuell hälsa. Dessa områden ska i sin tur behandlas ur två perspektiv – naturvetenskapligt och normkritiskt. Vad skulle det kunna innebära?

När det gäller människans sexualitet finns en naturvetenskaplig aspekt som berör kärlekens och sexualitetens reaktioner i kroppen, biologisk forskning om sexualitet, reproduktion på olika sätt och i olika relationer⁶⁸, definitioner av kön, hormoner samt kroppens byggnad, funktion och eventuell sexuell problematik.

Slidkransen, och myterna kring den så kallade mödomshinnan, kan till exempel bli aktuell att diskutera. De biologiska kunskaperna om kroppen är viktiga när man diskuterar kulturella och religiösa aspekter av sexualitet och dess omgivande ritualer och traditioner.

Det finns i en del samhällen och hos olika grupper både i Sverige och i världen ett starkt socialt tryck och en kontroll av att en ogift kvinnas ”mödomshinna” är intakt till bröllopsnatten och att hon efter bröllopet ska visa upp blodet på lakanet. En undersökning visade att var femte elev gjorde kopplingar mellan oskuld, mödomshinna och kvinnlig värdighet.⁶⁹ Kunskaperna om slidkransen, och om myterna kring den så kallade mödomshinnan och eventuella blödningar vid samlagsdebuten, är ett tema som behöver uppmärksammas i undervisningen för både flickor och pojkar. Det innebär att problematisera dessa begrepp och skilja biologiska fakta från föreställningar som bygger på tradition och hörsägen.

68. Reproduktion handlar om att ägg och spermier ska blandas och att fostret ska växa i en livmoder. Det finns många sätt att uppnå detta på och undervisningen ska ta upp olika möjligheter utan att värdera eller rangordna.

69. *Att möta patienter som söker för oro kring oskuld och heder*, Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), 2011.

Begreppet mödomshinna brukar man i dag kalla en myt och det ersätts alltmer av orden slidkrans, mödomsring eller hymen, det senare är den medicinska benämningen. "Mödomshinnan" är egentligen inte en hinna utan en öppning där slidans yttre del övergår i den inre delen av slidan. Öppningen kan ha en oregelbunden form och öppningens kant kan vara lite veckig eller flikig. Hur öppningen ser ut skiljer sig åt. Den här öppningen påverkas inte om man rider, sportar, använder tampong eller gör en gynekologisk undersökning. Inte heller ett slidsamlag brukar förändra öppningen till den inre delen av slidan.⁷⁰

Studierna om blödningsfrekvens vid samlagsdebuten är få. De studier som gjorts visar på att mellan 40 och upp till 80 procent av kvinnorna inte blöder vid samlagsdebuten. Kravet på blodiga lakan vid bröllopsnatten blir därmed svårt att leva upp till för de flesta. För att möta dessa krav är uppföringsrikedomen stor när kvinnan försöker simulera en blödning på bröllopsnatten. Operationer som skapar en tänkt hinna och utförande av oskuldssintyg förekommer också i Sverige men blir mindre vanligt. Hälso- och sjukvården försöker lösa en kvinnas oro med framför allt rådgivande samtal.⁷¹

"Njutningens anatomi" är ett begrepp som sexualupplysare och lärare ibland använder i samband med diskussioner om vilka av kroppens delar som är aktiva vid sex. Lust kan i klassrummet behandlas utifrån kroppens funktioner, erogena zoner, njutning och hormonpåverkan. En lärare berättar följande:

– På vår skola valde vi att göra en utställning för att få svar frågan "Varför är sex skönt?". Eleven tog upp könsorganens byggnad med fokus på klitoris och ollonet, lubrikation, erektion, erogena zoner, orgasm och hormoner som serotonin och oxytocin. Vi fördjupade kunskaperna inom respektive område, gjorde ett informativt utställningsunderlag och sen fick eleverna hålla föredrag som skulle koppla ihop de olika delarna till en helhet. Det var viktigt att de hade med både naturvetenskapliga aspekter och normaspekter

70. Christiansson, Monica och Eriksson, Carola, "Myten om mödomshinnan. En genusteoretisk betraktelse av mödomshinnans natur och kultur" i *Kropp och genus i medicinen*, Hovelius, Birgitta och Johansson, Eva E., Studentlitteratur, 2004.

71. Essén, Birgitta, "Alternativa metoder till kirurgi för flickor som riskerar att utsättas för hedersvåld", i *Hedersrelaterat våld och förtryck: ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*, Cinthio, Hanna (red), Integrations- och jämställdhetsenheten, Länsstyrelsen Östergötland [distributör], 2004.

på innehållet. Vem förväntas till exempel känna lust och njuta av sexualiteten? Är det beroende av kön, etnicitet, ålder, funktionsnedsättning eller andra saker? Vad ska man göra med sin lust och vad händer om man bryter mot de förväntade mönstren?

De mer normativa aspekterna på sexualitet kan beröra tankar om heteronormativitet och om att medvetet eller omedvetet bryta mot de förväntningar som finns på människor. Det skulle också kunna handla om de normer som utgår från vår könstillhörighet, om hur till exempel kvinnor och män ska förhålla sig till sin sexualitet och sin kropp. Nedan följer några exempel på frågor som lärare kan utgå från i undervisningen.

- Hur förväntas en tjej vara och hur förväntas en kille vara när det handlar om sexuella möten?
- Förändras förväntningarna på sexualiteten beroende på till exempel sexuell läggning, ålder och funktionsnedsättning?
- Vilka förväntningar finns på transpersoners sexualitet?

Samma normkritiska och naturvetenskapliga perspektiv kan anläggas när det gäller relationer genom att beröra såväl kroppsliga aspekter som vad som händer i kroppen vid närhet, när i livet reproduktion är möjlig och hur sexualiteten påverkar våra relationer. Det kan också handla om förväntningar på vem man ska bli tillsammans med, hur många partner man har under en viss period eller samtidigt, hur en familj förväntas se ut eller hur relationer kopplas till kärlek, sexualitet och välmående. Om tvåsamhetsnormer och heteronormer, funktionella och dysfunktionella relationer, om att bilda familj eller välja bort barn, att inte kunna få barn och vad som då förväntas. Eleverna är generellt medvetna om de normer som finns kring sexualitet och relationer och det kan finnas en vilja att diskutera detta på ett strukturerat sätt i skolan.

När det gäller sexuell hälsa så handlar det om den fysiska hälsan med säkrare sex, preventivmedel och STI som viktiga komponenter. Hur överförs infektionerna, kan man behandla eller bota dem, är det virus eller bakterier som orsakar problemen och vad händer i kroppen när en infektion överförs? Vad innebär

säkrare sex och vilka risker utsätter man sig för i olika situationer? Ur ett inkluderande perspektiv är det nödvändigt att undervisningen speglar flera olika sexuella praktiker och inte fastnar i heteronormativa antaganden eller att sex bara innefattar samlag. Alla elever, oavsett könsidentitet, sexuell läggning eller funktionsförmåga, ska inkluderas i arbetet för att de ska kunna ta till sig undervisningen på ett bra sätt, känna sig sedda och bekräftade. Detta kan också kopplas till värdegrundarbetet och ett allmänt inkluderande förhållningssätt.

Normer kring sexuell hälsa kan beröra allt från stigmatisering av personer som bär på sexuellt överförbara infektioner till kondomens vara eller inte vara. I dag saknas sällan kunskaper hos eleverna om kondomens funktion, men precis som för befolkningen i stort är det svårt för dem att få till kondomanvändningen i praktiken. Vem förväntas ha med sig en kondom, vem ska ta ansvar för att den används, vem tar fram den och när? Är kondomen relevant i alla relationer eller är det beroende av partnerval och sexuell praktik? Det är frågor som kan diskuteras samtidigt som man återigen kan poängtera kondomens dubbla verkan mot spridningen av infektioner och mot oönskade graviditeter. Det finns också många föreställningar om vem som kan bära på en infektion eller inte. När sannolikhetstänkande och stereotyper vägleder människor i sina val kring säkrare sex kan det få konsekvenser, och det är något som undervisningen kan behöva lyfta.

Undervisning om den psykosexuella hälsan är inte lika lätt att behandla men hör till diskussionen om den sexuella hälsan som helhet. Att inte passa in i de förväntningar som finns på kropp och sexualitet kan vara mycket påfrestande psykiskt. Normer påverkar alla människor och begränsar kanske deras handlingsutrymme och identitetsutveckling. Den psykiska ohälsan är till exempel mer omfattande hos hbt-personer än hos de som definierar sig som heterosexuella.⁷² Andra aspekter är att eleverna också kan påverkas av rädsla för att bli med barn, att en sexuellt överförbar infektion ska överföras, rädsla för sexuellt våld eller hedersrelaterad problematik. Det kan röra tankar om att duga som man är, att vara tillräcklig i sin sexuella prestation eller tankar kring identitet och sexualitet.

En del av undervisningen i naturkunskap rör sexuell hälsa och därmed kommer frågor om preventivmedel att utgöra en del av innehållet. Eleverna kan vara trötta på ämnet och känna att det "är uttjatat", men några lärare berättar hur just diskussionen om kondom kan ta extra fart och fördjupas på en lektion för gymnasieelever om samtalet inriktar sig på själva förhandlingstekniken och de normer som finns kring kondomanvändandet:

72. *Hon Hen Han*, 2010:2 Ungdomsstyrelsens skrifter, 2010.

- Det brukar bli väldigt bra diskussioner. Vi brukar ha samtal och behandla frågeställningen ”När ska kondomen på?”. Ofta säger vi lärare att det är viktigt att använda kondom men vi hoppar ofta över reflektionen när kondomen ska på och varför det kan vara svårt att få det att fungera i praktiken. Om eleverna frågar vilken kondom som är bäst svarar jag alltid att det är den som kommer till användning. Om eleverna läser en text som illustrerar en sexuell situation kan de resonera om vad som händer och vad som kan hända sen, till exempel vad man kan säga till sin partner, hur man kan säga det och framför allt när man ska säga det. Det finns många förväntningar som rör kondomanvändning. Vem förväntas ta ansvar för att den kommer fram och på, hur ser man på killar och tjejer som alltid har kondomen tillgänglig, hur påverkar andra preventivmedel som p-piller, är det skillnad i problematiken mellan samkönade och olikkönade par och så vidare. Kondomanvändningen kan verkligen problematiseras och diskuteras.

När det gäller sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer går det sällan att tala om detta i termer av rätt eller fel, bra eller dåligt. I stället är området fyllt av gråzoner. Diskussioner om vad dessa gråzoner innebär kan vara intressant att låta eleverna diskutera, bland annat för att öka sin handlingskompetens, som lyfts fram i ämnesplanen. En lärare berättar:

- Ett sätt är att ge förslag på situationer som kan uppstå som kan ses som gråzoner. Därefter kan eleverna placeras i grupper och först samtala om denna gråzon och därefter själva skriva ner en eller flera situationer som kan uppfattas som gråzoner. Dessa situationer kan antingen läsas upp eller spelas upp som rollspel inför klassen och därefter diskuteras. Gråzoner kan vara hur man ska förhålla sig till sexualitet, nakenhet och bilder på internet, om att säga ja och nej i sexuella situationer, om att diskutera trohet, olika överenskommelser i förhållanden eller om säkrare sex utifrån risktagande, lust, normer och ansvar.

En lärare berättar att det finns vissa ämnen som elever nästan alltid intresserar sig för, ett av dem är olika syn på könsbegreppet – transpersoner, variationer inom könen och generella diskussioner om hormoner och kromosomers påverkan på kön och sexualitet.

- I vårt arbetslag har vi använt oss av filmer, som till exempel lyfter fram transpersoner, som ingång till att sedan gå igenom fakta och diskussioner om samhällets normer i dessa frågor. Vi har till exempel diskuterat vad kön är och vilka olika definitioner som finns, hur kroppsidealerna och kroppsbyggnaden skiljer sig beroende på kön och resonerat om variationer inom könen kontra könsöverskridande kroppar. Dessa diskussioner kan illustrera att vår tvåkönsvärld, vår bild av kvinnor, män och transpersoner är såväl kulturellt skapad som biologiskt betingad.

Evolutionära aspekter och etiska perspektiv på bioteknikens möjligheter och konsekvenser för mänsklighetens utveckling och för biologisk mångfald.

Naturvetenskapliga arbetsmetoder, till exempel observationer, klassificering, mätningar och experiment samt etiska förhållningssätt kopplade till det naturvetenskapliga utforskandet.

De etiska aspekterna av naturvetenskapen kan kopplas till kunskapsområdet sex och samlevnad. Var går den etiska gränsen vid experiment, forskning eller klassificering av olika aspekter av sexualitet och kön? Temat är fullt av olika situationer som eleverna möter i medierna och i sin vardag. Det kan röra sig om surrogat-mödraskap, fosterdiagnostik, informationsplikten vid hivdiagnos, sterilisering av transpersoner inför könskorrigering etc.

Det kan också handla om etiska aspekter på olika förslag att få ned förekomsten av STI, alltifrån råd om celibat, hårdare lagstiftning och gratis kondomer till tvångstestning och massvaccinationer. Under den initiala osäkerheten kring hivpidemin på åttiotalet kom det flera förslag som i dag ter sig mycket kränkande och ytterst diskriminerande. Tvångstatueringar och internering av hiv-smittade var två förslag som florerade under denna tid. Etiken och det naturvetenskapliga utforskandet är en bra källa för intressanta diskussioner med gymnasieelever. En lärare berättar:

- För att ett sådant här tema ska bli konkret och meningsfullt har vi låtit eleverna ta rollen av statens etisk-medicinska råd. Ett etiskt råd gör utredningar i olika frågor där man behöver erfarna personer som säger vad som anses vara rätt och fel i olika frågor. Utredningar från ett etiskt råd måste dock alltid vara faktabaserade och nyanserade. Varje elevgrupp har tilldelats ett ämne som de ska skriva en etisk rapport om. När jag undervisar i flera

klasser har jag låtit två grupper som arbetat med samma ämne läsa varandras rapporter. Varje grupp har sedan presenterat sin genomgång för klassen för att därefter få kommentarer på sin utredning.

Hur naturvetenskap kan granskas kritiskt samt hur ett naturvetenskapligt förhållningssätt kan användas för att kritiskt granska ovetenskapligt grundade påståenden.

När man talar om vetenskapliga metoder och evidens kan det vara värt att notera vad vetenskapen, i det här fallet den medicinska forskningen, drog för slutsatser om till exempel onani i slutet av förra århundradet. När man läser om forskarnas slutsatser om vad onani kunde åstadkomma för sjukdomar hos människan visar det hur vetenskap kan vara präglad av sin tid, sina normer och sina föreställningar.

Det finns en mängd olika skrönor, myter och vandringssägner om sexualitet. Undervisningen i naturkunskap kan vara ett forum för att slå hål på några av dessa skrönor och belägga andra med vetenskapliga fakta. En sådan myt handlar om ”mödomshinnan”, som tidigare berörts. En lärare berättar hur han arbetar med skrönor och myter utifrån skapandet av olika informationsblad.

- Man kan arbeta fram informationsblad eller affischer som ifrågasätter skrönor och myter och bemöter påståendet med fakta. Här får eleverna möjlighet att arbeta källkritiskt och väga olika källor mot varandra. När materialet är klart kan det sättas upp lite här och var på skolan, till exempel inne i biblioteket, hos elevhälsan och på andra ställen där elever rör sig och i lugn och ro kan läsa frågor och svar.

NÅGRA SKRÖNOR OCH MYTER SOM ELEVERNA KAN ARBETA MED:

Är det sant att man får finnar om man onanerar för mycket?

Är det sant att killar har en starkare sexualdrift än tjejer?

Är det sant att alla tjejer blöder första gången de har sex?

Är den så kallade mödomshinnan verkligen en hinna? >>

>> Det kan också handla om myter kopplat till sex i naturen:

Är det sant att det bara finns olikkönat parningsbeteende i djurvärlden?

Är det sant att hannar i djurvärlden oftast får en hona för att han är stor och stark?

Är det sant att människan är den enda art som onanerar eller har sex för njutningens skull?

Samband mellan individens hälsa, dagliga vanor och livsstilar i samhället, till exempel i fråga om träning, kost, droger, konsumtion och påverkan på miljön. Hur naturvetenskap kan användas som utgångspunkt vid kritisk granskning av budskap och normer i medierna.

Utifrån detta centrala innehåll kan människans välbefinnande i förhållande till livsstil behandlas och granskas kritiskt. Lärare skulle kunna resonera med sina elever om det är svårt för individer att inte låta sig påverkas av allt som ständigt florerar i medierna – mat- och träningstips, riktlinjer för välbefinnande, stresshantering och vägar till ett bättre liv. Det kan handla om tips för att få relationer att fungera bättre, nå sin idealtvikt, hitta formen inför strandsäsongen eller att äta rätt för att snabbt bygga muskler vid träning. Hur påverkas kroppen av vår livsstil och hur kan man förhålla sig till de normer, ideal och förväntningar som finns på individer och grupper, deras livsstil och utseende? När den ena dieten avlöser den andra på löpsedlarna gäller det att kunna granska dessa budskap kritiskt utifrån en naturvetenskaplig grund. Hur påverkas kroppen av viktförändringar? Vilket näringsbehov har kroppen? Hur kan ämnesomsättningen påverkas av olika faktorer? Vad behöver kroppen vid hård träning?

Kroppsideal är en central komponent inom området sexualitet och relationer eftersom många ungdomar precis som vuxna påverkas av de skönhetsideal som råder. Det kan skapa utanförskap och psykisk ohälsa, dålig självkänsla och dåligt självförtroende, ätstörningar och träningsberoende samt leda till skönhetsoperationer och missbruk av dopningspreparat. Naturvetenskapen kan här bidra med nya perspektiv på de normer och ideal som påverkar vår livsstil.



SVENSKA



Svenska

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Tankar om kärlek, kön, sexualitet och olika relationer kan komma in som en naturlig del i ämnet svenska. Det är ständigt återkommande teman i litteraturen från antiken och fram till i dag. Genom litteraturhistorien förändras synen på dessa frågor och i modern litteratur kan man också se att denna förändring fortsätter.

De stora sexuella revolutionerna i Sverige skedde under 1900-talets senare del och förändringen under bara de senaste femtio åren kan kittla tanken på hur synen på sexualitet, jämställdhet och relationer kommer att se ut i framtiden. Abortlagstiftningen, p-pillrens utveckling, diskrimineringslagstiftning, förändringar i föräldraförsäkringen, avkriminalisering av homosexuella handlingar, sambolagstiftning, partnerskap och senare könsneutralt äktenskap och uppluckrandet av heteronormen är några exempel. Det är en ständig rörelse kring dessa frågor. Hur har debatten utvecklats i medierna och har dessa förändringar gett avtryck i litteraturen eller i språket?

I tidningar och övriga medier är tankar om kärlek, sexualitet, jämställdhet och relationer ofta aktuella ämnen. Det kan handla om nyhetsbevakning av ny lagstiftning, notiser om statistiska undersökningar, krönikor om samhällsförändringar eller en tonårings innersta tankar i bloggform. Inom svenskundervisningen används ofta underlag från till exempel dagstidningar och innehållet kan styras utifrån det moment som gruppen arbetar med just då.

I ämnesplanen finns följande syfte för ämnet:

Undervisningen ska också leda till att eleverna utvecklar förmåga att använda skönlitteratur och andra typer av texter samt film och andra medier som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Den ska utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv.⁷³

Att vidga och utveckla sin syn på till exempel relationer, jämställdhet och sexualitet kan ta tid och behöver också få ta tid. De normer som finns omkring oss är ofta

73. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Svenska. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

etablerade och svåra att stå emot. Förändringen sker ofta inifrån och genom litteraturläsning och läsning av aktuell sakprosatext kan föreställningar ställas på sin spets och bidra till utveckling hos eleverna.

Genom att bredda synen på litteraturhistoria och ta in litteratur från olika kulturer och tider kan man också få in fler perspektiv på kärlek, sexualitet, jämställdhet och relationer. Detta kan ge ytterligare reflektioner och större förståelse kring dessa frågor och också bidra till en igenkänning och stärkt identitet hos de elever som har erfarenheter av att leva på olika platser, både inom och utanför Sverige.

När det gäller det talade och det skrivna språket, språkets uppbyggnad och våra olika kommunikationskanaler finns möjligheter att integrera olika sex- och samlevnadsfrågor. I svenska dagstidningar kan man som tidigare nämnts ofta läsa artiklar som berör jämställdhet, diskriminering, synen på kön och sexualitet, relationer och kärlek. Dessa artiklar kan användas som underlag i till exempel diskussioner, debatter, övningar som rör referatteknik eller arbete med texttyper.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

I ämnesplanen finns följande centrala innehåll:

Muntlig framställning med fokus på mottagaranpassning. Faktorer som gör en muntlig presentation intressant och övertygande. Användning av presentationstekniska hjälpmedel som stöd för muntlig framställning. Olika sätt att lyssna och ge respons som är anpassad till kommunikations-situationen.

Frågor om sexualitet, relationer och jämställdhet kan i anslutning till detta centrala innehåll integreras i flera olika sammanhang. Skrivningen ovan handlar bara om form och inte innehåll och läraren har därför tillsammans med eleverna möjlighet att styra innehållet utifrån behov eller intresse. En muntlig presentation skulle kunna beröra många aspekter inom sex- och samlevnadsområdet: hivspridningen i världen, analyser av brister i jämställdheten i Sverige, ungdomars attityder till kondomanvändande, en historisk överblick av synen på äktenskapet i olika tider, hbt-personers liv och rättigheter i ett historiskt sammanhang, en genomgång av den svenska diskrimineringslagstiftningen eller en analys av orden sambo, kombo och särbo.

I litterära sammanhang används ofta noveller, dikter eller romaner som underlag för en muntlig presentation. En lärare berättar att vid en jämförelse av två noveller

om otrohet, som till exempel Boccaccios *Tofanos hustru* (1300-talet) och Hjalmar Söderbergs *Pälsen* (1800-talet), vid en presentation av romanen *1 000 gånger starkare* av Kristina Herrström eller vid en analys av Emile Zolas *Thérèse Raquin* kommer tankar om kärlek, sexualitet, kön och relationer att vävas in och bidra till elevernas breddade insikter och erfarenheter.

Dessutom kan mottagaranpassningen ytterligare fördjupa uppgifterna. Det kan handla om hur man bedömer vilka förkunskaper målgruppen kan tänkas ha. Vilka ord och uttryck passar bäst när man talar med barn, ungdomar, vuxna eller personer med olika lång erfarenhet av det svenska språket? Det handlar också om vilka ord som behövs för att kunna prata om kön, sexualitet och relationer och om det finns ord som passar mer eller mindre bra i olika sammanhang. Kan samma ord användas i det muntliga anförandet som i det informella samtalet med vänner? Stilnivå och anpassningsförmåga är nycklar till framgång vad gäller muntlig framställning.

Det centrala innehållet ovan kan stimulera till samarbete med andra ämnen. Så här säger en lärare:

- När de naturvetenskapliga aspekterna på sexualitet och relationer behandlas i naturkunskap 1 så kan svenskan knyta an och arbeta med de muntliga presentationerna. Svenskämnet står för formen och naturkunskapen för innehållet. Samarbeten med samhällskunskap, religionskunskap, historia och andra ämnen kan också vara aktuella.

Skriftlig framställning av texter för kommunikation, lärande och reflektion. Språkriktighet, dvs. vilka språkliga egenskaper och textegenskaper i övrigt som en text bör ha för att fungera väl i sitt sammanhang.

Även här lämnas utrymme för att anpassa innehållet till det tema gruppen arbetar med. Det skulle kunna handla om att skriva texter i olika former om sexualitet, jämställdhet och relationer. Det kan innefatta allt från att skriva insändare om alla människors lika värde till att skriva en essä om genusstrukturer i dagens Sverige. Så här berättar en lärare:

- Eleverna kan skriva krönikor om manlighetens myter, ryktesspridning eller synen på sex före äktenskapet. En insändare kan beröra lika lön för lika arbete, pridefestivalens syfte eller föräldraledighetens problematik. I essäform har jag till exempel låtit eleverna skriva om vardagens queerteori, konstru-

erade könsroller eller hbt-personers rättigheter. De utredande texterna kan beröra de sexuella revolutionerna i Sverige, diskrimineringslagstiftningens framväxt eller de sexuellt överförbara infektionerna. Det finns många ingångar. Nu är det många andra ämnesområden som också ska klaras av i svenskans innehåll, men om man vill jobba mycket med dessa frågor under ett tema så är möjligheterna stora. Den mer reflekterande texttypen kan komma in vid loggboksskrivande och analys av litteratur.

Man kan även använda internet i undervisningen – hur bygger man upp en webbplats rent textmässigt, vad kännetecknar bloggans språk och hur fattar man sig kort när man twittrar? Innehållet i bloggar och twitterinlägg berör då och då relationer, genusstrukturer, sexualitet eller andra identitetsaspekter. Hur uttrycker eleverna sig i sociala medier och vilken funktion fyller dessa kommunikationskanaler för vår identitet, våra relationer och vår förmåga att uttrycka oss?

Argumentationsteknik och skriftlig framställning av argumenterande text.

Argumentationsteknik och argumenterande text kan beröra olika delar av undervisningen kring sexualitet, jämställdhet och relationer. För att hitta riktigt starka argument vill ofta eleverna arbeta med frågor som berör dem och som de kan relatera till. Men det är svårt att konstruera bra argumentationer oavsett ämne och några lärare påpekar att vad som berör och intresserar eleverna är högst individuellt. För en elev som inte är insatt i kärnkraftsfrågan är kärnkraftens vara eller icke vara en mycket svår uppgift att argumentera kring, likaså finns det andra elever som inte är bekväma med att resonera eller argumentera om genusstrukturer i samhället.

Argumentationsövningarna skulle kunna handla om att argumentera för eller emot att preventivmedel borde vara gratis för alla, att eleverna ska få mer sex- och samlevnadsundervisning, att delad föräldraledighet är bra för barnen om man har två eller fler föräldrar eller att genusstrukturerna behöver förändras för att skapa lika rättigheter och möjligheter.

Bearbetning, sammanfattning och kritisk granskning av text. Citat- och referatteknik. Grundläggande källkritik.

I anslutning till detta centrala innehåll kan man arbeta med till exempel tidningsartiklar, utdrag ur faktaböcker eller webbtexter som berör kunskapsområdet. Det handlar om att fylla de tekniska delarna med innehåll. Hur sammanfattar man två artiklar om hiv på bästa sätt? Hur kan man referera till texten om jämställdhet på ett korrekt sätt? Vilka källor är trovärdiga när det gäller information om sexuell hälsa och hur presenteras denna information rent språkligt? Hur kan man bearbeta svåra akademiska texter om till exempel jämställdhet i samhället och skriva om dem med ett enklare språk?

Skönlitteratur, författad av såväl kvinnor som män, från olika tider och kulturer.

Centrala motiv, berättarteknik och vanliga stildrag i fiktivt berättande, till exempel i skönlitteratur och teater samt i film och andra medier.

Skönlitteraturen är en aldrig sinande källa av skildringar av kärlek, normer, sexualitet, jämställdhet och relationer. Formuleringen i det centrala innehållet ger möjligheter att diskutera den västerländska litteraturhistoriens framväxt och synen på författande kvinnor och män genom tiderna. Att problematisera litteraturhistoriens aktörer och till exempel kvinnornas historiskt sett begränsade arena kan vara en intressant introduktion till ett genusperspektiv på litteraturen. Varför tvingades till exempel vissa författande kvinnor att använda manliga pseudonymer när de ville få sina verk publicerade? Förväntar man sig fortfarande att män och kvinnor ska skriva litteratur inom olika genrer och engagera sig i olika samhällsfrågor? Förekommer det även i dag starka reaktioner när kvinnor tar jämbördig plats i debatten och driver frågor eller har skillnaderna utjämnats?

Undervisningen i litteraturvetenskap på gymnasiet kan ibland få en västerländsk prägel, men nu signalerar skrivningen ovan att fler kulturella perspektiv ska inkluderas. När det gäller tankar om kärlek, relationer, sexualitet och kön är det intressant att sätta sig in i olika samhällens normsystem och föreställningsvärldar. Den etnocentriska utgångspunkten kan motverkas genom att man belyser olika sammanhangs och länders generella syn på frågor som rör sexualitet, jämställdhet och relationer.

Centrala motiv i litteraturen återkommer i alla litteraturepoker – kärlek, sexualitet, passion, svek, relationer, jämställdhet, normbrytare, makt och olika aspekter på kön. En lärare ger exempel på verk som hon använt:

- När Aristofanes skrev *Lysistrata* under antiken präglades han av den tidens syn på sexualitet, jämställdhet och relationer och texten testade gränser som eleverna än i dag kan förundras över. I Dante Alighieris *Divina Commedia* speglas kyrkans syn på synd, i Shakespeares *Trettondagsafton* sätts könsmonstren under lupp, i Carl Jonas Love Almqvists *Det går an* ställs samboskapet mot äktenskapet vilket orsakade skandal i artonhundratalets Sverige och Gustave Flaubert anklagades för att hylla otroheten med sin roman *Madame Bovary*. Det finns oerhört många titlar på liknande teman. Ungdomsböcker berör ofta kärlek och relationer och även dessa för målgruppen anpassade texter kan fungera som underlag för analys och diskussioner.

Läraren i citatet ovan tycker även att skönlitterära texter kan kompletteras med teater och film vilket gör det möjligt att göra jämförelser mellan olika medier. En annan ingång kan vara lyriken vilket den här läraren tar fasta på:

- I lyrikens värld är dessa teman ofta centrala och de som bryter mot gängse normer har varit många genom historien. Vad vet eleverna om Sapfo och hennes diktning och varför tror de att Gustav Frödings dikt ”En morgondröm” är skandalomsusad?

Ett område att arbeta med i detta sammanhang kan vara texter som är tonsatta.

- I låttexter finner vi samma innehåll som i andra texter. Musiken är ofta central i ungdomarnas liv och därför kan detta vara en spännande ingång. Eleverna kan själva hitta texter om kärlek i den svenska musikhistorien eller så kan de få översätta engelskspråkig musik till svenska i samarbete med engelskan. I vårt arbetslag har eleverna fått välja några vanliga bröllopslåtar och resonera om varför så många väljer just dessa till vigslar. Det blir en tonsatt diktanalys.

Dialekter och språklig variation i talat och skrivet språk som hänger samman med till exempel ålder, kön och social bakgrund. Skillnader mellan formellt och informellt språkbruk och attityder till olika former av språklig variation.

Innehållet här ska fördjupa kunskaperna om variationer i språket som bland annat kan bero på föreställningar om kön. Det finns emellertid risker med att diskussioner kring kön och språk kan förstärka föreställningar om maskulinitet och femininitet snarare än att ifrågasätta dessa normstrukturer. Det är lätt att fastna i ett konstaterande att så här pratar män och så här pratar kvinnor. En lärare fördjupar detta:

- Eleverna kan göra en analys av sitt eget språk. Hur en person talar kan bero på flera faktorer: geografiskt område, uppväxtförhållanden och socioekonomisk bakgrund, ålder, annat modersmål än svenska och definitivt kön kan påverka vårt sätt att tala. När det gäller kön så handlar det då inte om genetisk eller fysisk grund till att vi använder språket på olika sätt utan snarare det som är socialt inlärt och sammankopplat med genus. Även om det finns fysiska skillnader i talapparatusens byggnad och röstläge så handlar det köns-specifika språket om så mycket mer. Dessutom kan även röstläget vara delvis inlärt. De förväntningar som finns på pojkar och flickor under uppväxten präglar också vårt sätt att tala. De normer som gäller för vad pojkar och flickor förväntas göra påverkar också sättet att uttrycka sig.

”Det finns flera aspekter på det språkliga könet eller könets påverkan på språket”, säger en annan lärare och tar upp ett antal frågeställningar som de använt på hans skola. Han berättade att när de för ett par år sedan tog upp språkfrågan hamnade de i resonemang om manligt och kvinnligt språk och fastnade i det. De började då formulera ett antal frågeställningar, som öppnade för diskussion på ett helt annat sätt: Om man antar att människor talar olika beroende på könstillhörighet, vilket traditionellt har varit ett etablerat perspektiv inom språksociologin, hur har dessa skillnader i så fall uppkommit? Hur kommer det sig att vissa av dessa mönster och förväntningar lever kvar? Vad är det som upprätthåller detta?

- Vi har frågat eleverna vad som händer om någon inte lever upp till dessa förväntningar och vilka konsekvenser det kan få för individen. Det kan till exempel vara andra saker än kön som påverkar vårt språk och som är vik-

tigare för maktsituationen. Det kan vara socioekonomisk bakgrund, ålder, utbildning, regional färgning eller sättet att prata på situationen mer än just kön. Vi hade senast en spännande diskussion kring frågeställningen om vårt sätt att tala förstärker de maktstrukturer som finns i samhället.

Han fortsätter:

- Vi benämner också saker och ting utifrån kön. Många av våra ord och begrepp har en koppling till kön. Mamma – pappa, husse – matte, han – hon etcetera. Det finns även benämningar som traditionellt kopplas till ett kön i språket, till exempel brandman, ordningsman, barnmorska, sjuksköterska, husmor och ombudsman. Orden som sådana kan också bära på föreställningar om den som det berör, till exempel president, chef eller ishockey. Normerna blir synliga när vi i språket gör tillägg som – kvinnlig brandman, manlig sjuksköterska, kvinnlig chef och damishockey. Vi har arbetat med frågor som: Går det att göra språket helt könsneutralt och är det något att eftersträva? Hur skulle yrkesvalet kunna påverkas av ett könskodat språk? Påverkas vi av benämningarna och i förlängningen de normer som ligger bakom dem?

Den här läraren arbetade ofta med eleverna kring språket och dess uttryck. Han berättar att den senaste terminen kom diskussionen om ordet *hen* upp i den mediala debatten och eleverna fick diskutera hur ordet kan användas, vilka för- och nackdelar som finns med ett könsneutralt pronomen som *hen* och vilka tillvägagångssätt vi har för att förändra språket. Är *hen* till exempel något som kommer att etableras i vårt språk och hur skulle detta i så fall ske mest effektivt? Andra frågor som kom upp i detta sammanhang var hur transpersoner kan inkluderas i det traditionellt könsuppdelade språkbruket och hur språket i sin kategorisering kan bli begränsande.



SVENSKA SOM ANDRASPRÅK



Svenska som andraspråk

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Mycket av det som finns skrivet i ämnet svenska gäller även svenska som andraspråk. Även i svenska som andraspråk handlar det om att utveckla ett fungerande språk. Med ett nyanserat språk kan eleverna förfinas sin kommunikation och därmed också utveckla sin identitet.

I svenska som andraspråk finns ofta bra förutsättningar att dra paralleller till olika samhällen och deras syn på sexualitet, könsmönster, jämställdhet och relationer. Eleverna kan ha egna erfarenheter av att ha bott i olika länder och i undervisningen kan denna resurs lyftas fram och eleverna kan reflektera över likheter och skillnader, för- och nackdelar mellan olika syn på kön och sexualitet och hur man kan anpassa sin egen identitet efter det normsystem som gäller. Ämnet ska stödja eleverna i deras dubbla, ibland tredubbla kulturella och språkliga tillhörighet.

Att resonera om och diskutera frågor som rör jämställdhet, sexualitet och relationer med en lärare i skolan kan för en del elever kännas främmande. Men behovet att få reflektera och sätta ord på sina funderingar går inte att ta miste på. Att undervisa om "hur det borde vara" kanske inte når lika långt som när eleverna själva får göra egna insikter genom till exempel litteraturläsning och diskussioner, där eleverna kan få utveckla egna tankar utifrån den värdegrund skolan ska förmedla. Att vidga och utveckla sin syn på till exempel relationer, könsmönster, jämställdhet och sexualitet kan ta tid och behöver också få ta tid. Normerna har ofta starkt fäste. Förändringen sker inifrån och kan ibland vara omskakande när olika föreställningsvärldar möts. Eleverna kan få verktygen och förutsättningarna att reflektera över de normer som ibland hjälper och ibland begränsar människor.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

I ämnesplanen finns följande centrala innehåll:

Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare. Strategier för att förstå och göra sig förstådd i samtal och diskussioner. Deltagande i samtal och diskussioner, där språk, innehåll och disposition anpassats till ämne, syfte, situation och mottagare, och där argument används för att tydliggöra egna åsikter och bemöta andras argument.

Innehållet kan styras utifrån teman som känns relevanta för eleverna och läraren. Ett anförande, ett samtal eller en diskussion skulle kunna beröra många aspekter på sexualitet, jämställdhet, könsmonster och relationer. Dessutom kan anpassningen till syfte och mottagare ytterligare fördjupa uppgifterna. Hur anpassar man information, undervisning eller reflektioner till respektive målgrupp? Vilka ord och uttryck representerar olika stilnivåer? Vilka stilnivåer passar vid samtal med kompisar, med läkaren eller med femåringen? Eleven behöver kanske få stöd i att anpassa sitt språk till situationen och mottagaren, inte minst när det gäller ord som berör kön, sexualitet och relationer.

Skriftlig framställning av texter för kommunikation och reflektion. Strategier för att skriva olika typer av texter som är anpassade efter ämne, syfte, situation och mottagare. Textuppbbyggnad, textmönster och språkliga drag i framför allt berättande, beskrivande och argumenterande texter. Referat- och citatteknik samt hänvisningar till olika källor.

Det är viktigt att kontinuerligt stödja eleverna i skrivandet med genomgångar av texttyper och vanliga ord och uttryck samt stärka kunskapen om stilnivåer – bland annat om ord och uttryck som rör sexualitet, könsmonster och relationer.

Sveriges syn på sexualitet och jämställdhet har förändrats genom både århundraden och årtionden. Olika länder kan ha olika sexualsyn vilket bland annat kan märkas i lagstiftning, attityder, normer och förekomsten av texter om eller bilder av sexualitet i medierna. Ibland finns ingen tydlig samsyn utan det skiljer sig mellan grupper beroende på utbildning, socioekonomisk bakgrund, stad eller landsbygd. Detta skulle kunna behandlas i utredande eller jämförande texter och samtidigt beröra det centrala innehållet som tar upp ”Jämförelse mellan svenska språket och elevens modersmål” om texterna också tar in en språklig dimension.

En lärare tar nedan upp hur själva ämnet kan öppna för en del kränkningar och generaliseringar och hur det kan förebyggas.

- Jag brukar ta upp begreppet yttrandefrihet kontra kränkningar, människosyn och diskrimineringslagstiftningen i Sverige. Genom att ha detta som utgångspunkt undviker man jämförande texter som bara bygger på egna åsikter och skrivs i affekt. Det är också viktigt att jobba genrepedagogiskt med denna typ av uppgift. Mina elever har läst in olika jämförande texter, dekonstruerat dem och tillsammans med mig skrivit en ny text i samma genre. Att gå igenom genretypiska drag, ord och uttryck ger eleverna bättre förutsättningar att klara denna uppgift. Vi har då valt att öva tillsammans på ett område, till exempel synen på homo- och bisexualitet, och sedan låtit eleverna skriva en jämförelse inom ett annat område som till exempel synen på sexuella kontakter före äktenskapet.

Läsning av och samtal om texter som används i vardags-, samhälls-, studie- och arbetsliv.

Dagligen kan man i landets stora dagstidningar läsa artiklar som berör sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer. Internet är ofta en viktig kanal för ungdomar när det gäller information om relationer, sexualitet och säkrare sex.⁷⁴ Att gemensamt använda denna typ av texter som underlag för diskussion kan därför vara lämpligt. Ett annat område kan vara att ta sig an informationstyngda texter:

”Viruset överförs via slemhinnor och vid ett sänkt immunförsvar kan inkubationstiden...”

Informationstexter kan ibland vara svåra att ta till sig, förstå och att tolka. Det kan därför vara aktuellt att arbeta med dessa texter i skolan. För många elever är den enda kanalen för information om sexuell hälsa internet. De webbplatser som erbjuder information om säkrare sex kan ibland ha ett språk som är svårt att förstå. Sådana texter, till exempel information om hiv/aids, kan användas som underlag för diskussion, menar en lärare och säger:

- Alla elever, oavsett om man har svenska som modersmål eller ej, kan ha svårt att förstå ord som slemhinna, orgasm, inkubationstid, virus, transpersoner, penetrering, immunförsvar och stimulans. Många ord med koppling

74. *Se mig – unga om sex och internet*, 2009:9 Ungdomsstyrelsen, 2009.

till sexualitet, kön och relationer kräver sin förklaring, men ibland kan också de ord som binder samman texter vara ett hinder för andraspråkselever. Det räcker inte att enbart plocka ut facktermerna som ”glosor” och fokusera på dessa utan fokus ska snarare ligga på sammanhanget, faktainnehållet och budskapet. Går informationen fram?

I samtal, diskussioner och texter om sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer förekommer många ämnesspecifika ord som kan behöva förklaras och läras in för att eleverna sedan ska ha rätt förutsättningar att delta i samhällsdebatten och inte minst ta till sig information om till exempel säkrare sex.

Läsning av och samtal om modern skönlitteratur författad av såväl kvinnor som män som ger inblick i olika kulturer, allmänmännsliga teman och svenska referensramar.

Litteraturen öppnar för många möjligheter att diskutera, analysera och reflektera kring frågor som rör sexualitet, könsmönster, jämställdhet och relationer. En lärare berättar:

- Centrala motiv som kärlek, sexualitet, svek, makt, normbrytare, relationer och olika aspekter på kön återkommer i alla litteraturepoker och kulturer. I jämförelse med svenska 1 så ger ju ämnesplanen en inblick i svenska referensramar, vilket innebär att vi har lagt en större tyngd vid att diskutera litteraturens innehåll i relation till det svenska normsystemet.

Jämförelse mellan svenska språket och elevens modersmål.

Kopplingen till modersmålet och även till andra språk kan vara intressant. Finns det ord för samma saker på andra språk och är det skillnad på laddningen i orden? Hur kan man koppla ords laddning eller existens till det rådande normsystemet som gäller där språket talas? Det är frågor som några lärare i svenska som andraspråk diskuterar med eleverna:

- Ett i svenskan etablerat ord som sambo har inte sin motsvarighet i alla andra språk då denna typ av relation inte är accepterad i alla normsystem. Vi pratar till exempel om hur hbt-personer omnämns på olika språk.

Språklig variation i Sverige och i det svenska språket, med tonvikt på hur språkvariationen hänger samman med till exempel ursprung och bostadsort, ålder, kön och social bakgrund. Attityder till språklig variation. Skillnader mellan formellt och informellt språkbruk samt talat och skrivet språk.

Detta centrala innehåll innebär att eleverna ska diskutera och fördjupa kunskaperna om variationer i språket som bland annat kan bero på kön. Det är bra med ett normkritiskt förhållningssätt i detta avsnitt och kopplingen mellan språkliga skillnader och normstrukturer i samhället och könssocialisationen kan lyftas. En lärare resonerar på följande vis:

- Det handlar inte om genetisk eller fysisk grund till att människor använder språket på olika sätt utan snarare det som är socialt inlärt och sammankopplat med manligt och kvinnligt. Även om det finns fysiska skillnader i röstläge och talapparatusens byggnad så handlar språk och kön om så mycket mer. De förväntningar som finns på pojkar och flickor under uppväxten präglar människors sätt att tala. De normer som gäller för vad pojkar och flickor förväntas göra påverkar också sättet att uttrycka sig.



RELIGIONS- KUNSKAP

Religionskunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

I ämnet religionskunskap är flera delar av syftet kopplat till kön, könsmönster, sexualitet, jämställdhet och relationer. I ämnesplanens syfte anges att läraren ska ge eleverna förutsättningar att utveckla

Kunskaper om människors identitet i relation till religioner och livsåskådningar

samt ge möjlighet att

analysera och värdera hur religion och livsåskådningar kan förhålla sig till bland annat etnicitet, kön, sexualitet och socioekonomisk bakgrund.⁷⁵

Eleverna ska enligt ämnesplanen få möjlighet att bredda, fördjupa och utveckla sina kunskaper om religioner samt livsåskådningar och dess olika tolkningar. Sexualitet och relationer är en del av människans liv och inom religionskunskapen är dessa frågor en källa för reflektion och analys.

Skolinspektionen konstaterar i sin rapport från 2012 att religionskunskap bör vara ett ämne som ger utrymme för reflektion och analys och ger eleverna chans att utmana fördomar och växa som individer. Ändå stannar läraren alltför ofta vid ren faktaförmedling. Skolinspektionen har granskat 47 gymnasieskolor och granskningen visar bland annat att undervisningen generellt sett följer ämnesplanen men myndigheten menar att undervisningen kunde utvecklas i de delar där eleverna får analysera vilken roll religioner och livsåskådningar har i dag, i Sverige och i omvärlden. I undervisningsgrupper där eleverna är intresserade fokuserar läraren i högre grad på förmedling av fakta istället för att ge utrymme för reflektioner kring religionernas roll i samhället. Forskning visar också att det är i grupper där det finns elever som har negativa förväntningar och uttalat ointresse för undervisningen som det också finns en överrepresentation av elever med antisemitiska och

75. Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena, Religionskunskap. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

islamofobiska värderingar. Skolinspektionen menar här att skolan har ett viktigt uppdrag att arbeta med värderingar och föreställningar.⁷⁶

Att arbeta med hur jämställdhet, sexualitet och könsmönster gestaltas i olika religioner och livsåskådningar ger eleverna tillfälle att reflektera och utmana eventuella föreställningar. Religioner och livsåskådningar har i alla tider och i alla samhällen inte bara behandlat existentiella frågor utan även förhållit sig till relationer och sexualitet. Det kan handla om vad som ses som bra respektive dålig sexualitet, hur man ser på relationen mellan könen eller vad som anses som ”manlig” respektive ”kvinnlig” sexualitet? Oavsett när eller var i världen människor lever och vilka normer som råder har en eller flera religiösa traditioner eller livsåskådningar bidragit till att dessa normer ser ut som de gjort eller gör i dag.⁷⁷

En del av syftet med undervisningen i ämnet religionskunskap är att ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper om religioner och livsåskådningar och hur de uttrycks i samhället.

I ämnesplanen står att

Undervisningen ska ta sin utgångspunkt i en samhällssyn som präglas av öppenhet i fråga om livsstilar, livshållningar och människors olikheter samt ge eleverna möjlighet att utveckla en beredskap att förstå och leva i ett samhälle präglad av mångfald.⁷⁸

Denna skrivning kan öppna för en diskussion om normer i samhället. Vilka köns-specifika normer finns hos eleverna? Hur påverkas vår syn på sexualitet, genus och relationer av religioners och livsåskådningarnas synsätt? Hur ser relationen ut mellan religion och kultur? Vilka normer lyfter olika religioner fram som förmedlar en annan syn än den svenska diskrimineringslagen? Hur ska man förhålla sig till det?

Utöver de syften i ämnesplanen som är kopplade till sexualitet, kön, jämställdhet och relationer finns skrivningar om att eleverna ska få förutsättningar att utveckla förmågan att ”använda etiska begrepp, teorier och modeller” och ”att undersöka och analysera etiska frågor i relation till kristendom, andra religioner och livsåskåd-

76. *Mer än vad du kan tro. Religionskunskap i gymnasieskolan*, Kvalitetsgranskning, Rapport nr 2012:3, Skolinspektionen, 2012.

77. Geels, Antoon och Roos, Lena, *Sex – för guds skull, sexualitet och erotik i världens religioner*, Studentlitteratur, 2010.

78. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Religionskunskap. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

ningar.” Båda dessa går att koppla till sexualitet, kön, jämställdhet och relationer. Genom att välja vilka etiska frågor man arbetar med kan även de etiska diskussionerna innehålla och behandla dessa frågor. Men det finns risker i detta då etiska dilemman ofta kan bli utpekande för grupper och individer och kan inrymma värderingar, kränkningar och tolkningsföreträden, det kan till exempel röra aborter, samkönade pars möjlighet till adoption eller äktenskap eller liknande frågor.

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

När sexualitet, kön, könsmönster, jämställdhet och relationer tas upp inom ämnet religionskunskap kan det hända att diskussionerna lätt får fokus på det som framstår som avvikande eller ses som tabu. Exempel på detta är hur religionerna ser eller har sett på homosexualitet, könsstympning, heder, abort, otrohet och skilsmässa. Det kan handla om både likheter och skillnader. Ämnena i sig kan vara helt relevanta att diskutera, inte minst om det över huvud taget går att säga att en religion har en gemensam hållning i dessa frågor.

De mer självklara aspekterna behöver också lyftas fram – synen på män och kvinnor, deras tänkta roller i samhället och i religiösa sammanhang, sexualitetens generella syfte eller synen på sexuella relationer före och inom äktenskapet. Hur ser man på lust inom religionen och de olika riktningarna inom religionen eller livsåskådningen? Hur ser idealet ut för män och kvinnor och hur ser man på transpersoner i de olika riktningarna inom religionen eller livsåskådningen?

Genom att prata om normer lyfter undervisningen fram det som är styrande och som påverkar individen i sin religiösa eller profana kontext. Det kan handla om att sätta ord på olika förväntningar och problematisera vad ett sådant tänkande kan leda till. Det kan hjälpa eleverna att inte bara diskutera ”det avvikande” som något statiskt, utan som något som definieras utifrån de rådande samhällsförhållandena. Avikaren är bara avvikare i ett visst sammanhang under en viss tid och är ofta en nödvändig person för att upprätthålla och definiera normen, något att ”ta spjörn emot”.

När eleverna ser hur förväntningarna på kön och sexualitet inom en religion kan variera mellan olika riktningar och olika perioder ligger diskussionen kring dagens förväntningar nära till hands. Detta förhållningssätt bidrar också till att man kan undvika generaliseringar om religioner och livsåskådningar. Genom att granska dessa normer kritiskt och se vilka de inkluderar och exkluderar får eleverna ett sätt att förhålla sig till dessa teman, vilket kan följa dem genom hela kursen. En lärare kommenterar uttrycken som förekommer i olika religiösa texter:

- Eftersom begreppet sexualitet är ett modernt begrepp kan man behöva gå till de texter som i religiösa skrifter ofta finns under rubriker såsom rituell renhet, könens plikter och roller. I arbetet kan man berätta vad olika begrepp har för betydelse i olika historiska kontexter, som till exempel incest, onani, heder, sodomi med mera.

Utöver den styrning som finns om identitet, samhälle och religion ger ämnets syfte och det centrala innehållet i respektive kurs flera olika möjligheter att arbeta med dessa frågor. Det finns med i olika delar av kursen, men man kan även låta dessa perspektiv följa som en röd tråd genom hela kursen. Även i korta kurser med få undervisningstimmar ska eleverna få analysera texter och begrepp, kritiskt granska källor, diskutera och argumentera samt genomföra fältstudier. Det kan därför vara praktiskt att förena flera av de centrala innehållen i större arbetsmoment.

I det centrala innehållet i ämnesplanen står att

Individers och grupperns identiteter och hur de kan formas i förhållande till religion och livsåskådning utifrån till exempel skriftliga källor, traditioner och historiska och nutida händelser.

Genom detta centrala innehåll finns möjligheter att integrera hur religionerna eller livsåskådningen påverkar och formar synen på kroppen, sexualitet, kön, jämställdhet och relationer. Det kan handla om hur detta tar sig uttryck för individer och grupper i samtiden, både i Sverige och i omvärlden.

Olika typer av bibelsyn och tolkningar av andra religiösa texter kan vara ett sätt att behandla detta. Det handlar då om hur källor, traditioner och den historiska utvecklingen inom religionerna eller livsåskådningen har påverkat och format synen på kropp, kön, sexualitet och relationer. Hur har detta i sin tur bidragit till att forma individers och grupperns identitet? En lärare berättar om hur bibelsyn och synen på kön kan diskuteras med eleverna:

- När vi arbetat med till exempel kristendomen har vi studerat olika riktningars bibelsyn, vad det innebär för synen på till exempel uppkomsten av könen eller beskrivningen av kön och könsmönster. Det har varit spännande att med eleverna diskutera vilka konsekvenser detta har för förandet av identitet.

Samma lärare som i citatet ovan berättar hur hon och en kollega lät eleverna arbeta med olika bibelstycken.

- De fick gå igenom begreppen fundamentalistisk bibelsyn, existentialistisk bibelsyn och historisk bibelsyn och ge exempel på vilka religiösa grupper som hade dessa olika bibelsyner. De olika bibelsynerna gör olika tolkningar av texterna och eleverna fick diskutera vilka konsekvenser det får för synen på män och kvinnor. Vi lät dem också titta på ordet onani och dess ursprung i första Moseboken, även tankar om äktenskap i Matteusboken eller om ”den goda hustrun” i Ordspråksboken.

Olika människosyn och gudsuppfattningar inom och mellan religioner.

En religions grundläggande människosyn kan strida mot till exempel diskrimineringslagstiftningen i en nutida kontext. Vid genomgångar, egna arbeten eller redovisningar kan eleverna få syn på hur normerna ser ut inom religionerna eller livsåskådningen. Det handlar om till exempel att problematisera det ofta komplexa förhållandet mellan jämställdhetsbegreppet och de religiösa uttrycken. En lärare säger följande:

- Jag har arbetat med exempelvis några frågeställningar om hur normerna påverkar individen, vem utesluter normerna och vilken människosyn ger detta uttryck för? Hur skulle till exempel en inkluderande människosyn se ut och hur förhåller sig religionens människosyn till tankar om jämställdhet, mänskliga rättigheter och alla människors lika värde?

Religion i relation till kön, socioekonomisk bakgrund, etnicitet och sexualitet.

Det är möjligt att ha med frågeställningar som kön och sexualitet i flera delar av kursen där de olika religionerna och livsåskådningarna behandlas. När undervisningen berör hur olika individers och grupperns identiteter kan formas i förhållande till religioner och livsåskådningar kan man också föra in tankar om kön, könsmönster, sexualitet, etnicitet och socioekonomisk status för att belysa komplexiteten i identitetsutvecklingen. Med ett norm- och maktperspektiv kan denna analys bli ännu djupare. Att kön är ett komplext begrepp kan också vara relevant

att ta upp då skillnaderna mellan synen på kön kan variera både mellan och inom religionerna. Kan till exempel tankarna på fler än två kön vara mer förenligt med människosynen i vissa religioner eller livsåskådningar än andra?

En lärare beskriver en av undervisningens utmaningar:

- En utmaning i undervisningen i religionskunskap är att få till balansen mellan det religions- och livsåskådningstypiska och de olika uttrycken inom dessa rörelser. Å ena sidan ska eleverna få kunskaper om religionens och livsåskådningens kärna. Det är ofta en rad drag som är gemensamma och grundläggande för just den religionen och livsåskådningen oavsett riktning och historisk kontext, till exempel gudssyn och människosyn. Å andra sidan ska eleverna även få förståelse för att religioner och livsåskådningar är heterogena och kan, bland annat beroende på riktning eller historiskt sammanhang, bli föremål för olika tolkningar av samma fråga. Sexualitet, kön och relationer är ett bra exempel på hur man inom en tradition gör olika tolkningar och därmed också får olika religiösa uttryck inom samma rörelse. Hur religioners och livsåskådningars olika riktningar tolkar texter och traditioner och hur detta uttrycks i samhället är intressanta grunder för samtal som i sin tur kan utveckla respekt och förståelse för olika sätt att tänka och leva.

I detta sammanhang finns flera frågor att reflektera över med eleverna: På vilket sätt har religionerna och livsåskådningarna satt upp gränser för att kontrollera sexualitet i det offentliga rummet? Varför ser de religiösa uttrycken inom samma religion så olika ut i olika samhällen? Läraren ovan berättar också att det svåra i undervisningen är att balansera mellan att förstå och respektera olikheter och samtidigt inte acceptera företeelser som är förtryckande.

- Det är spännande att försöka utveckla elevernas förmåga att förstå olika religiösa fenomen och samhällen utifrån deras kulturella förutsättningar. Etnocentrismen är stark hos oss alla men tål att ifrågasättas i undervisningen. Att arbeta med elevernas analysförmåga och förståelse för olikheter innebär inte att allt ska accepteras. Vi kan förstå varför det ser ut på ett sätt men vi kan fortfarande anse att det inte är bra om denna företeelse till exempel är förtryckande. Som lärare behöver jag undervisa utifrån att religionsfrihet är en av våra viktiga principer i samhället men att den inte står över diskrimineringslagen.

Kopplingen mellan religion och sexualitet beskrivs i "Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap"⁸⁰ som rör grundskolans undervisning i religionskunskap. Även om materialet rör grundskolan kan dessa kommentarer även ge inspiration till undervisningen inom gymnasieskolan.

"Frågor om kön, jämställdhet, sexualitet och relationer är avgörande för vår syn på oss själva och för vår identitet. De är centrala livsfrågor och därför omistliga perspektiv och utgångspunkter i religionskunskap. I kursplanens syfte kommer genusperspektivet till uttryck genom skrivningen att eleverna ska utveckla kunskap om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.

Religioner och religiösa traditioner har genom historien tjänat som underlag för bestämda uppfattningar om manligt och kvinnligt och om relationer mellan män och kvinnor. Det är lätt att ge exempel på hur religiösa texter har använts för att motivera och understödja en över- och underordning med hänsyn till kön – men också till sexuell läggning. Därför är det betydelsefullt att eleverna genom undervisningen medvetandegörs om sådana religiöst motiverade över- och underordningar; hur de har kommit till uttryck, vilka former de har tagit sig och vilka konsekvenser de har haft för människor med olika kön och sexuell läggning.

För att synliggöra den tidigare framhållna mångfalden av tolkningar inom religiösa traditioner är det också viktigt att eleverna får stifta bekantskap med alternativa tolkningar av religiösa texter och trossatser. Det kan handla om exempelvis tolkningar från feministiskt perspektiv och queerperspektiv.

Viktigt är också att inom ramen för ett genusperspektiv uppmärksamma det faktum att kvinnors och mäns religiositet och religionsutövning ofta skiljer sig åt. I klassiska beskrivningar av religiösa traditioner, och även i läromedel, beskrivs religioner ofta utifrån mäns religiositet och religionsutövning. Kvinnors dito har osynliggjorts och marginaliserats. Den religiösa människan har i hög utsträckning varit synonym med den religiöse mannen. Således har fokus ofta legat på religionsutövning i den offentliga sfären, medan den utövning som sker i det privata inte ägnats nämnvärd uppmärksamhet. Att inta ett genusperspektiv innebär att uppmärksamma också kvinnors religiositet och religionsutövning i historia och nutid.

Religioner och livsåskådningar rymmer således starka föreställningar om kön och sexualitet. Om man studerar dessa utan att anlägga ett genusperspektiv innebär det att en grundläggande del av ämnet lämnas därhän. Det är därför nödvändigt att eleverna ges möjlighet att utveckla och tillämpa ett sådant perspektiv inom ramen för sina studier i religionskunskap."

80. Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap, Skolverket, 2011.

Tolkning och analys av olika teorier och modeller inom normativ etik samt hur dessa kan tillämpas. Etiska och andra moraliska föreställningar om vad ett gott liv och ett gott samhälle kan vara.

Analys av argument i etiska frågor med utgångspunkt i kristendomen, övriga världsreligioner, livsåskådningar och elevernas egna ställningstaganden.

Ett område som innehåller flera etiska dilemman och stora skillnader i åsikter mellan olika religiösa grupper är frågor som berör sexualitet, kön och relationer. Ett sådant arbete kan innebära t.ex. eleverna jämför synen på äktenskap, partnerskap och samboskap inom de olika religionerna och riktningarna och analyserar argumenten utifrån etiska modeller.

En lärare berättar:

– När vi arbetar med etiska frågor kan eleverna till en början ha svårigheter med att se att en handling i sig inte är moraliskt bra eller dålig utan att det ligger i bedömningen av den. Den bedömningen utgår från en etisk modell och beroende på vilken modell man använder så kan svaren bli olika. Men när eleverna förstår och kan använda sig av de etiska modellerna som redskap och kan se den problematik som de kan medföra, ökar deras kritiska tänkande och självständighet.

Här följer frågeställningar med anknytning till kön, sexualitet, könsmönster och relationer som några lärare i religionskunskap har använt sig av i diskussioner och olika arbeten med eleverna:

Hur ser man på kroppen inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Vilka delar av kroppen ses som offentliga och privata? Vilka delar anses ha en erotisk laddning?

Hur ser man på sexualitet inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Vilka sexualiteter accepteras och varför? Har synsättet förändrats i olika riktningar och över tid?

>>

>> Hur ser man på sexualitet inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Finns det en grundinställning till sex och njutning inom religionen? Vad anses som lämpligt respektive olämpligt? Har synsättet förändrats under historien? Hur ser man på renhet respektive orenhet? Hur ser man på sexuell avhållsamhet?

Hur ser könsmönstren ut inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Hur kan fördelningen mellan män och kvinnor se ut inom rörelsen när det gäller rollerna inom familjen, de religiösa plikterna och samhället i stort? Vad står föreskrivet i de heliga skrifterna och vilket utrymme finns det för tolkning?

Hur ser man på relationer inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Vilka relationer anses viktiga? Är äktenskap att föredra? Är äktenskapet förbehållet vissa människor? Hur ser man på skilsmässa?

Hur ser maktstrukturerna ut inom religionen eller livsåskådningen och dess olika riktningar?

Vad anses som "rätt" respektive "orätt", vilka normer styr? Analysera hur normerna påverkar individen. Vem utesluts av normerna och vilken människosyn ger detta uttryck för. Hur skulle en inkluderande människosyn se ut?



SAMHÄLLS- KUNSKAP



Kelgöbner, sexualitet och lagstiftning

SAMBOLAGEN

ADOPTIONSLAGEN

ABORTLAGSTIFTNINGEN

Samhällskunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Ämnet samhällskunskap är en spegling av samhället och därför är ämnet i ständig förvandling. I ämnesplanen har det sociologiska perspektivet en framträdande roll för att inrymma frågor om såväl mångkulturalitet som sexualitet och relationer vilket ger undervisningen flera möjligheter till intressanta diskussioner i klassrummen.

Synen på kön, sexualitet och relationer skapas i samspel mellan samhället och människorna. Lagstiftning, normer och sociala strukturer påverkar människans handlingsutrymme och attityder. I vissa samhällen blir religionstillhörigheten eller trosuppfattningen också en viktig del i skapandet av identitet och levnadsregler, medan i mer sekulariserade samhällen får religionen en mindre inverkan på normerna kring kön och sexualitet.

Ämnet samhällskunskap är tvärvetenskapligt och förutom statsvetenskap, nationalekonomi och sociologi berör det även andra vetenskapliga områden. Ett sådant område är genusvetenskap, vilket både är ett eget forskningsämne och ett perspektiv som används inom olika vetenskapliga discipliner. Inom genusvetenskapen är en vanlig teoretisk utgångspunkt att det som uppfattas som feminint och maskulint är socialt konstruerat och inlärt. Kön konstrueras och förstås i relation till pågående diskurser, rådande normer och sammanhang och processen pågår såväl under uppväxten som under vuxenlivet. Diskussioner om könsmönster hör på det sättet naturligt till samhällsvetenskapen.

Diskussionen om mänskliga rättigheter är en central del av undervisningen i samhällskunskap. Frågor som rör makt och jämställdhet är en del av denna diskussion som lyfts fram i ämnesplanen. I syftet uttrycks det på följande sätt:

I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om frågor som rör makt, demokrati, jämställdhet och de mänskliga rättigheterna inklusive barns och ungdomars rättigheter i enlighet med konventionen om barnets rättigheter.

Samhällskunskap utgör utifrån sitt innehåll en central del i skolans jämställdhetsarbete.

81. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Samhällskunskap. SKOLFÖ 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Nedan används formuleringarna i kursen samhällskunskap 1b, men ungefär samma innehåll och formuleringar finns antingen i kursen 1a1 eller i 1a2.

Demokrati och politiska system på lokal och nationell nivå samt inom EU. Internationella och nordiska samarbeten. Medborgarnas möjligheter att påverka politiska beslut på de olika nivåerna. Maktfördelning och påverkansmöjligheter i olika system och på olika nivåer utifrån grundläggande demokratimodeller och den digitala teknikens möjligheter. Politiska ideologier och deras koppling till samhällsbyggande och välfärdsteorier.

Den sista meningen ovan är i kursen 1a1 utbytt mot *Mediers innehåll och nyhetsvärdering i samband med frågor om demokrati och politik.*

Utifrån arbetet med demokrati kan flera aspekter kopplas till kön, sexualitet, jämställdhet och relationer. Förutsättningarna för demokrati i det antika Grekland kan diskuteras och dåtidens normer kan jämföras med dagens. Vad är likt och vad är olik? För vilka medborgare gäller egentligen demokratin? Hur ser Sveriges jämställdhetspolitik ut i jämförelse med politiken i andra länder inom EU och vilka frågor står på den gemensamma jämställdhetsagendan i EU?

Beslut om lagar i riksdag och regering kan levandegöras på olika sätt. Så här säger en lärare:

- Lagstiftningsprocessen är sällan ett linjärt förfarande med utredning, betänkande och proposition, utan snarare är processen komplicerad med röster från olika håll som vill höras. Så var det till exempel med den könsneutrala äktenskapslagen. Ibland kan det vara en motion som argumenterar annorlunda, att en intressegrupp gör kraftiga uttalanden i en remiss eller att ett lagförslag blir liggande till regeringsskifte. Genom att belysa dessa komplicerade lagstiftningsprocesser får eleverna möjlighet att förstå komplexiteten i vårt demokratiska system. Vilken roll spelar olika intressegrupper och hur ser det ut om man väver in ett internationellt perspektiv?

Grupper och individers identitet, relationer och sociala livsvillkor med utgångspunkt i att människor grupperas utifrån kategorier som skapar både gemenskap och utanförskap.

Detta centrala innehåll visar på områden som kan vara kopplade till området sexualitet och relationer. Här skulle undervisningen kunna beröra frågor om jämställdhet och sexualitet på olika sätt. Så här säger en lärare i samhällskunskap:

- På vår skola har vi bjudit in personer med olika bakgrund som får berätta sina livshistorier, för att därefter låta eleverna skriva sina egna livshistorier utifrån ett uppväxt- och socialisationsperspektiv. Vi har då också gått igenom teorier och modeller såsom Judith Butlers heterosexuella matris, Gayle Rubins värdehierarkimodell eller Yvonne Hirdmans genuskontrakt. Det har också lett till att vi diskuterat olika normer och hur dessa styr våra val i vardagen, bland annat normer kring reproduktion.

Läraren fortsätter att resonera om att Sverige ofta anses vara ett av världens mest jämställda länder och även har en väl utvecklad lagstiftning när det gäller skyddet för hbt-personers lika rättigheter. Men hur ser det ut egentligen?

- Det är intressant att göra en tidslinje om hur hbt-personers situation har förändrats i Sverige sedan 1944 då homosexualitet avkriminaliserades. Parallellt med detta område kan man också undersöka hur lagstiftningen under 1900-talet har förändrats vad gäller kvinnors rättigheter. Steg för steg har lagstiftningen mer och mer inkluderat de människor som inte kunnat eller velat ingå i rådande mallar. Finns det till exempel ett samband mellan ökad jämställdhet mellan kvinnor och män och ökade rättigheter för hbt-personer? Eleverna har fått reflektera kring lagstiftning men också bemötande på arbetsplatser och i skolan.

Grundläggande faktakunskaper om kön, sexualitet, jämställdhet och teorier om hur normer skapas och omskapas kan vara en del av undervisningen i samhällskunskap och kan spegla det ur ett genus- och maktperspektiv. Fördelen med att arbeta med normer som utgångspunkt, är att det går att anpassa arbetet efter de normer som är aktuella i respektive elevgrupp, oavsett om det gäller normer om sexualitet, kön, etnicitet eller funktionsförmåga.

Ett annat exempel på ingång till detta centrala innehåll är temat härskartekniker, som introducerades under 1980-talet av norskan Berit Ås och har sedan dess

utgjort en central analys kring makt och kön.⁸² Arbete med härskarteknikerna kan leda till diskussioner om hur klimatet ser ut i klassrummet och hur likabehandlingsarbetet fungerar i skolan. Härskartekniker handlar om hur man genom att anta en maktposition manipulerar omgivningen med ett antal olika strategier. Det handlar till exempel om att trycka ned eller utesluta folk i omgivningen för att själv vinna i status.

Så här kommenterar en lärare hur hon använder de fem härskarteknikerna:

- När jag får en ny klass i samhällskunskap – eller blir mentor för en klass – så brukar jag ganska snart berätta om de fem härskarteknikerna. Ofta låter jag eleverna gruppvis dramatisera härskarteknikerna och tar då även med de ”nya” härskarteknikerna objektifiering och våld/hot om våld. Många elever känner igen sig, och det blir en bra utgångspunkt för en diskussion om spelreglerna i klassrummet. Alla vill vi ha makt i form av att kunna påverka och ha inflytande på en situation, men härskarteknikerna är de ”ojusta” metoderna att skaffa sig makt. När de förekommer blir det lågt i tak i klassrummet och vi får inga meningsfulla och givande diskussioner. Dessutom kommer många att må sämre och vi får tråkiga lektioner. Det blir också en liten lektion om genus och jämställdhet. Jag tycker de är väldigt bra för när alla är medvetna om härskarteknikerna är det svårare att använda sig av dem både för eleverna – och för oss lärare.

Samhällsekonomi, till exempel ekonomiska strukturer och flöden i Sverige och internationellt. Försörjning, tillväxt och företagande, resursanvändning och resursfördelning utifrån olika förutsättningar.

Det går att anlägga jämställdhetsperspektiv på området samhällsekonomi. Det kan beröra föräldraledighet, barnomsorg eller ojämn könsfördelning i en yrkesgrupp eller i ledningspositioner. Ett annat sådant område är löneskillnader, där olika grupper kan analyseras utifrån kön eller etnisk bakgrund. Så här säger en lärare, som tillsammans med sina elever brukar arbeta med lönestatistik.

82. 1945 myntades först begreppet av Ingjard Nissen, filosof och psykolog. 1976 komprimerade Berit Ås de ursprungligen nio härskarteknikerna till fem. De fem härskarteknikerna var då: osynliggörande, förlöjligande, undanhållande av information, påförande av skuld och skam, dubbel bestraffning. Ytterligare två härskartekniker har lagts till i efterhand nämligen objektifiering och våld eller hot om våld. Senare har också Thomsson & Elvin-Nowak ytterligare förfinat teknikerna utifrån att kvinnor i dag är med och konkurrerar om makten i arbets- och samhällsliv.

- Det kan ibland vara svårt att motivera eleverna att arbeta med statistik – om det sker via föreläsningar och teoretiskt resonerande. När jag däremot låter eleverna direkt tyda diagram får de visa vad de kan och också be om hjälp kring det de inte förstår. Det går både att arbeta med förståelse av diagram, dra slutsatser om vad diagrammet innebär för samhället samt att diskutera om diagrammet stämmer överens med elevernas förförståelse. Jag har låtit eleverna skriva en kort beskrivning av diagrammet för att därefter visa och presentera sina olika diagram i tvärgrupper.

Privatekonomi. Hushållets inkomster, utgifter, tillgångar och skulder. Konsumenträtt samt konsumtion i förhållande till behov och resurser. Hur privatekonomin påverkas av samhällsekonomiska förändringar.

I diskussioner om privatekonomi används ofta en exempelfamilj vid beräkningar av skatt, räntor eller avbetalningar. I stället för att ha en så kallad svensk kärnfamilj som utgångspunkt kan man i undervisningen lyfta olika relationsformer som samkönade relationer, ensamstående, par utan barn eller kollektivboende. Det ökar igenkänningen och känslan av inkludering.

De delar av privatekonomin som kan kopplas till familj och relationer och därmed kan ingå i kunskapsområdet om jämställdhet, sexualitet och relationer är bland annat föräldraförsäkringen, löneskillnader, barnbidrag och möjligheten till vård av barn.

Samhällsvetenskapliga begrepp, teorier, modeller och metoder i samband med undersökningar av samhällsfrågor och samhällsförhållanden. Exempel på metoder för att samla in information är intervju, enkät och observation. Exempel på metoder för att bearbeta information är statistiska metoder, samhällsvetenskaplig textanalys, argumentationsanalys och källkritik.

I arbetet med samhällsvetenskapliga metoder skulle eleverna kunna göra en egen undersökning för att själva studera jämställdhet i sitt närområde.

- Exempel på undersökningar kan vara arbetsfördelning i hemmet, jämställdhet på arbetsplatser, bemötande beroende på kön. En grupp elever valde förra året ett gemensamt ämne och studerade detta med hjälp av olika metoder såsom enkät, observation och intervju. På så sätt kombineras metoddiskussionen med en diskussion om jämställdhet.

LÄRARNAS HAR ARBETAT KRING FÖLJANDE OMRÅDEN MED ELEVERNA.

Arbetsmarknad. Hur påverkar könsidentitet karriär och lön? Vilken typ av jobb har män respektive kvinnor?

Föräldraskapet. Vilka yttre och inre hinder kan finnas för att föräldrar ska dela på föräldraledigheten och hur ser det ut i olika familjekonstellationer?

Service. Skiljer bemötandet sig åt beroende på könsidentitet inom serviceyrken, exempelvis i en teknikaffär?

Skolan. Har flickor generellt sett högre betyg än pojkar? Är flickor generellt sett mer stressade än pojkar? I så fall, varför? Hur tar sig till exempel flickors och pojkars stress för uttryck?

Vården. Vilken hbt-kompetens finns inom vården och vilka särbehandlingar på grund av kön finns?

Hemmet. Vilka förväntningar på arbetsinsats finns på familjemedlemmar beroende på kön?

Fritid. Vilka förväntningar på intressen finns på grund av kön och hur bemöter olika organisationer heteronormativitet och homofobi inom sin organisation?



HISTORIA

- ej tillåtet med p...
- homosexuella handlingar

Historia

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Inom kunskapsområden som sexualitet och jämställdhet har lagar, synsätt och begrepp genomgått stora förändringar både inom kortare tidsperspektiv och genom århundradena. Rätten till fri abort, partnerskapslagen, rätten till säkra preventivmetoder, upptäckten av hiv och aids, rösträtt för kvinnor, samhällets utbildnings- och familjepolitik, synen på diskriminering och utsatthet – alla dessa teman kan ge eleverna en ökad förståelse för dagens situation i Sverige och i världen när de sätts in i ett historiskt perspektiv. Det handlar om att se sammanhangen mellan då, nu och framtiden och skapa en förståelse för samhällsutvecklingens mekanismer.

När eleverna i dag ser på de normer som råder kring till exempel könsmönster och skönhetsideal, är det lätt att tro att det inte går att förändra dessa strukturer. Att se sammanhang mellan dåtid och nutid kan göra det lättare att både förstå och stå emot den påverkan människan ständigt utsätts för. Genom att skapa en historisk medvetenhet och kunskap om de historiska och kulturella likheterna och skillnaderna i synen på kärlek, kön, sexualitet, identitet och relationer, kan en förståelse om samtiden öka mellan människor och mellan generationer. Genom att lyfta fram personer i historien som gjort skillnad och lyckats bidra till förändring får eleverna också se att de kan ha möjlighet att påverka samhällets normer.

När det handlar om nutiden kan normer kring sexualitet och relationer ses i ett historiskt perspektiv. Hur har de skapats och hur reproduceras och upprätthålls de? Eleverna kan finna förklaringar till varför tankar, förhållningssätt och beteenden ser ut som de gör. Genom att studera historien på detta sätt kan eleverna hitta verktyg för att medvetandegöra, synliggöra och kritisk granska sin samtid. De får på detta sätt också verktyg att fundera kring sin framtid och hur samhället kan komma att se på sexualitet och relationer om ett antal år.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Genomgången nedan utgår från skrivningarna i kursen historia 1b, men dessa formuleringar återfinns även i historia 1a1 eller 1a2.

Industrialisering och demokratisering under 1800- och 1900-talen samt viktiga globala förändringsprocesser och händelser, till exempel migration, fredssträvanden, resursfördelning och ökat välstånd, internationellt samarbete, mänskliga rättigheter, jämställdhet, kolonialism, diktaturer, folkmord och konflikter.

Historiskt källmaterial som speglar människors roll i politiska konflikter, kulturella förändringar eller kvinnors och mäns försök att förändra sin egen eller andras situation. Olika perspektiv utifrån till exempel social bakgrund, etnicitet, generation, kön och sexualitet.

Tidiga krav på kvinnlig rösträtt, slaveriets avskaffande och hbt-personers lika värde är exempel på områden som lärare har valt att studera med eleverna för att ge dem en källkritisk medvetenhet. Nedan berättar två gymnasielärare i historia hur de arbetat med dessa frågor.

Den ene läraren lyfter framför allt arbetena med historiska epoker och vilka normer kring sexualitet och kön som då rådde i Sverige.

- Genom att studera kulturer i olika tider och olika rum kan vi se hur synsätt förändrats. För eleverna har det varit spännande att arbeta utifrån de konstruerade historiska epoker som vi ofta använder i historieundervisningen – antiken, medeltiden, renässansen, upplysningen, industrialiseringen, modern tid, 1900-tal. Eleverna har sökt svar på vilka normer som gällt kring sexualitet och relationer inom den valda epoken. De har ställt frågor om hur man har definierat äktenskap och vilka roller som mannen och kvinnan har tillskrivits inom relationen, oftast äktenskapet. Vem har bestämt vilka som ska gifta sig med varandra? Vad har hänt om någon part brutit mot de normer och lagar som funnits kring relationsskapande? Hur har man sett på, och reglerat, kvinnors respektive mäns sexualitet under epoken? De historiska perspektiven på det svenska samhällets syn på samkönade relationer visar till exempel upp en mörk sida av förföljelser och osynliggörande.

Läraren fortsätter:

- Varje grupp har gjort en analys utifrån olika perspektiv: sociala, ekonomiska, kulturella, etniska, alltså hur man har sett på människor som inte tillhört den etniska grupp som varit i majoritet. Ett genusperspektiv är förstås också mycket viktigt.

Den andre läraren tar framför allt upp samarbetet med lärare inom andra ämnen.

- Ett sådant här område blir lätt relativt etnocentriskt men kan givetvis bredas till en mer omfattande internationell överblick, men då krävs mycket tid – här kan samarbete med andra samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen ge både mer tid och djupare förståelse. Ämnet religionskunskap kan exempelvis ge eleverna mycket hjälp i sökandet efter svar på sina frågor.

Lärarna berättar att de gärna breddar arbetet genom att de dels tar in andra samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen, dels belyser de mer naturvetenskapliga aspekterna genom att samarbeta med naturkunskap eller andra närliggande ämnen.

I ett historiskt perspektiv kan det vara intressant att titta närmare på de personer i samhället som gjort annorlunda, banat väg för något nytt och brutit mot den gängse normen. ”De historiska personerna som brutit mot rådande normer är intressanta att studera för att förstå den tidens anda, människosyn och attityd till de som avvek från förväntningarna”, säger en lärare. Varför har de brutit mot de rådande normerna? På vilket sätt har de brutit mot normerna? Har de organiserat sig i grupperingar eller verkat som individer? Hur har dessa personer bemötts – har de straffats på olika sätt? Vad har dessa normbrytande handlingar och åsikter gett för konsekvenser? Läraren fortsätter:

- Det finns ju en rad kända personer och grupper som genom tiderna brutit mot olika normer. Det kan vara alltifrån Sapho, Shakespeare och Jeanne d’Arc till Virginia Woolf, Oscar Wilde, Simone de Beauvoir, hippierörelsen eller Judith Butler. Som examination har eleverna skrivit en rapport om sitt ämne, med källkritik och referenser. Vi har sedan satt ihop arbetena till ett häfte med rubriken ”Normbrytare genom historien”, vilket blivit en väldigt spännande läsning. Det här är ju ett område som lämpar sig väl för ämnesövergripande samarbete speciellt med ämnena svenska, engelska, religion och samhällskunskap.

Det centrala innehållet kan också öppna för konsthistoriska perspektiv på sexualitet och relationer. Konst kan vara ett bra historiskt källmaterial. Hur manifesteras synen på sexualitet och relationer i olika konstverk? Kan konsten utgöra en grund för analys av samhällets syn på sexualitet och relationer? Har konsten varit normbrytande i sin tid eller har den visat fram de då rådande normerna kring sexualitet och relationer? Visar konstverket vem som hade makt i det dåtida samhället och i så fall på vilket sätt? De kvinnliga konstnärernas situation kan lyftas fram, de som levde i skuggan av männen och som ibland glöms bort i konsthistorien.

Att arbeta med ett konsthistoriskt tema, eventuellt tillsammans med andra ämnen, kan vara ett sätt att närmare analysera kvinnors och mäns liv, i samhället och privat. Att väva in svenskämnets litteraturhistoriska mål kan exempelvis hjälpa eleverna att göra en djupare analys. Religiösa och existentiella perspektiv har präglat mycket av konsten, ett samarbete med såväl religionskunskap som filosofi kan därför vara fruktbart.

- Eleverna har valt ut några kända konstverk från varje historisk epok, men där har jag också velat att kvinnors konst ska lyftas fram eftersom dessa ofta är osynliggjorda. Det kan lätt bli ett västerländskt urval och vi har därför styrt elevernas urval genom att säga att även konst utanför Europa kan användas. Internet är en guldgruva i detta arbete, jämte litteratur. Eleverna har granskat kläder, frisyrier, kroppsformer, kroppsspråk, smink och annat. Vilka samhällsgrupper tillhör de som stått modeller för konstverken? Eleverna kan ta hjälp av litteratur och internet för att göra sina analyser och kanske ta kontakt med en konsthistoriker. I sådana här arbeten får eleverna återigen vara uppmärksam på källkritik, ett konstverk kan tolkas på många olika sätt, utifrån vem som tolkar, och vilka frågor man ställer utifrån konstverket.

Olika historiska frågeställningar och förklaringar kring långsiktiga historiska förändringsprocesser som speglar både kontinuitet och förändring, till exempel befolkningsutveckling, statsbildning, jordbrukets utveckling och olika syn på människors värde, på makt och på könsmönster.

Skrivningen ovan skulle kunna kopplas till förändringar i lagstiftning och attityder till olika delar inom sex- och samlevnadsområdet. Det kan handla om kvinnors rättigheter, mönster i relationsbildning eller normer och maktaspekter som rör människors lika värde. Det kan handla om kvinnans rätt till sin egen kropp, möj-

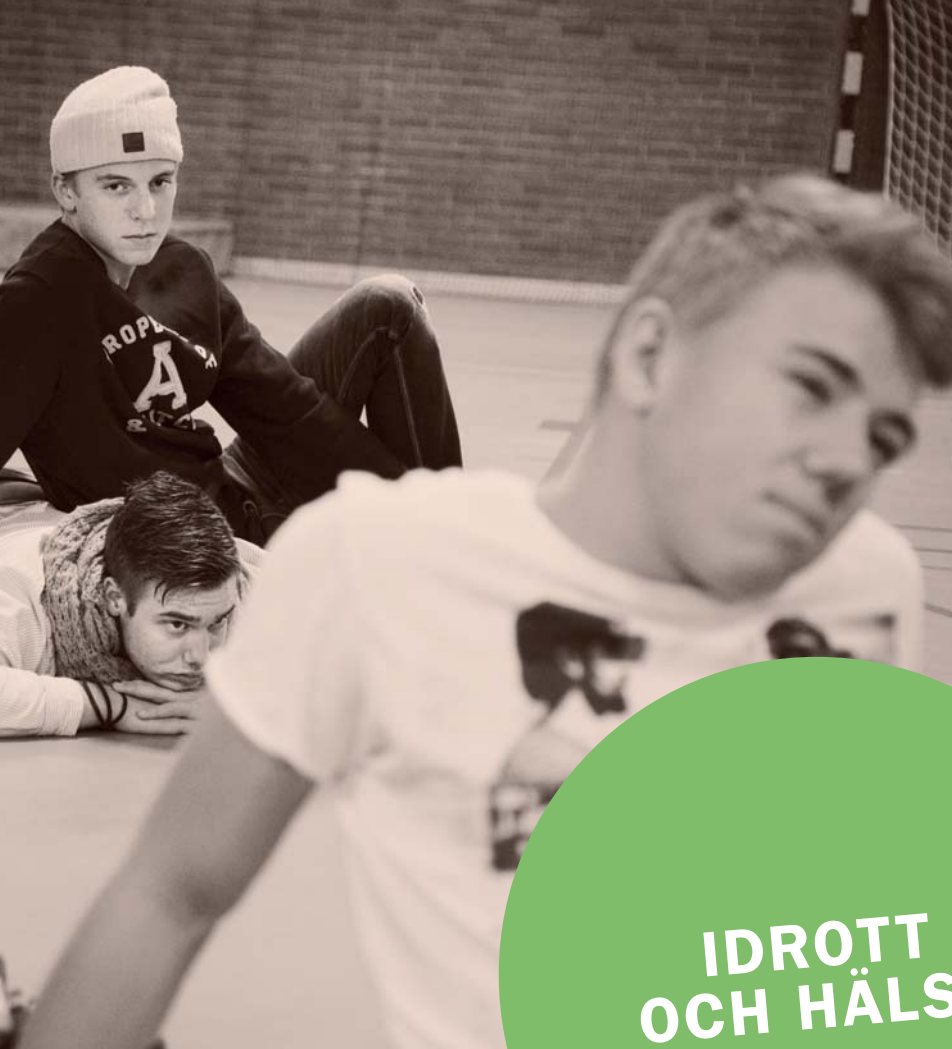
ligheter att styra reproduktion med bland annat tillgång till preventivmedel och möjligheten att bejaka sin sexualitet.

Undervisningen kan behandla abortens historiska perspektiv eftersom en del elever kan ta abort för given, som om fri abort alltid hade funnits. Kvinnor har i alla tider och i alla länder sökt olika sätt att avsluta sin graviditet, trots att abort varit förbjuden.⁸³ Att med eleverna gå igenom abortens sociala historia kan ge en bild av kvinnors och mäns olika villkor, samhällets syn på sexualitet, preventivmedel och ansvar och kan även beröra familjers ekonomi, egendom och arv. Det speglar också kvinnors villkor i länder där abort är förbjudet eller i länder där abort är en politisk valfråga.

- Vi har under flera år låtit eleverna arbeta med abortfrågan utifrån olika perspektiv. Till exempel valde några elever denna termin att skriva en omfattande debattartikel, vilket de gjorde i samarbete med svenska, filosofi, religionskunskap och naturkunskap. Artikeln speglade på så sätt flera olika perspektiv på frågan om rätten till abort. Det var också bra för oss lärare att ta del av de andra ämnesperspektiven.

Ämnesplanen lyfter fram hur historia skapar sammanhang mellan det förflutna, nutiden och framtiden. Ett övergripande syfte med undervisningen i historia är därför att utveckla elevernas historiemedvetande och få dem att se att alla människor är en del av historien och har möjlighet att påverka den fortsatta utvecklingen i samhället. En del i detta handlar om att se förändringar genom åren i synen på och förutsättningar för kärlek, sexualitet, relationer och familj. Därmed blir historieundervisningen en viktig del av skolans sex- och samlevnadsarbete.

83. *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*, 2 uppl., Skolverket, 2000.



Idrott och hälsa

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Ämnesplanen i idrott och hälsa lyfter fram hälsofrågor⁸⁴ och i det arbetet kan identitet och relationer vara en viktig del. Ämnet kan bidra till en medvetenhet om till exempel identitetsskapande i idrottsutövande, reproduktion av traditionella könsmönster, psykiskt välbefinnande och kringliggande problematik som till exempel gäller kön och könsuttryck som bland annat kan manifesteras i omklädningsrummen.

Resultatet från den undersökning som forskare på Gymnastik- och idrottshögskolan genomförde på uppdrag av Skolverket visar att undervisningen i idrott och hälsa generellt "domineras av en maskulin norm".⁸⁵ Övningar kan ibland anses vara så kallade killövningar där pojkarna ofta får demonstrera hur man ska göra. Det förekommer också en så kallad "hämmande välvillighet" gentemot flickor genom att de ibland befrias från vissa övningar. Det får olika konsekvenser för olika individer. Det finns bland många lärare i idrott och hälsa en vilja att förändra denna syn på idrotten. Men det kan vara svårt att upptäcka dessa mönster och bryta dem eftersom normer och föreställningar påverkar och präglar alla människor – och alla är medskapare till normerna på olika sätt.

Bedömningen inom idrott och hälsa domineras enligt rapporten av samma normsystem. Konsekvenserna av detta blir att pojkarna gynnas betydligt och upplever idrotten som roligare än flickorna. Dessutom leder detta till att pojkarna "släpper loss" mer och att flickorna lär sig att "hålla igen", men även att man upprätthåller en struktur där mannen är norm och män och kvinnor ska hållas isär.

Rapporten, liksom flera verksamma lärare i idrott och hälsa, betonar vikten av ämnesutveckling kring innehåll, arbetsformer, bedömning och betygssättning. Genom att arbeta utifrån ämnets syfte, det centrala innehållet och olika bedömningsformer, kan man motverka de traditionella könsmönstren.⁸⁶ Bollsportdomi-

84. "Vidare ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar intresse för och förmåga att använda olika rörelseaktiviteter, utemiljöer och naturen som källa till välbefinnande", "Undervisningen ska leda till att eleverna utvecklar kunskap om (...) livsstilens betydelse och om konsekvenserna av fysisk aktivitet och inaktivitet" och "Undervisningen ska också bidra till att eleverna utvecklar hälso- och miljömedvetenhet samt intresse för delta i arbete med hälsofrågor i arbetsliv och samhälle", Idrott och hälsa. SKOLFS 2010:261.

85. *Jämställda villkor i idrott och hälsa – med fokus på flickors och pojkars måluppfyllelse*, Larsson, Håkan (red.), Gymnastik- och idrottshögskolan, 2010.

86. *Jämställda villkor i idrott och hälsa – med fokus på flickors och pojkars måluppfyllelse*, Larsson, Håkan (red.), Gymnastik- och idrottshögskolan, 2010.

nans, resultatfokus och utövande behöver lämna plats åt reflektion, deltagande och måluppfyllelse.

Att inkludera sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer i idrott och hälsa handlar inte om att ändra allt innehåll i undervisningen utan att öppna för nya perspektiv och att ifrågasätta traditionella förhållningssätt i idrottsvärlden och i undervisningen. Ett normkritiskt förhållningssätt går att applicera på alla typer av idrottsutövande och på motions- och friluftaktiviteter. Både lärarens och elevernas egna föreställningar kan vara så starka att det kan behövas aktiva och medvetna insatser för att bryta invanda mönster och därmed utvecklas.

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

Den medvetenhet om normer som tidigare nämnts kan genomsyra hela undervisningen i idrott och hälsa och kan därför appliceras på samtliga delar i det centrala innehållet, där kopplingar till området sexualitet, genus och relationer ligger nära. I teoretiska uppgifter kan undervisningen problematisera kring till exempel föreställningar om fysiska förutsättningar och traditionella könsmönster inom idrotten men också kring frågor som rör stress.

Vid en genomgång av det centrala innehållet behöver läraren samtidigt ha syftesbeskrivningen och målen med i bakhuvudet inför planeringen. Syftesbeskrivningen anger att

Undervisningen ska medvetandegöra och motverka stereotypa föreställningar om vad som anses vara manligt och kvinnligt samt belysa konsekvenserna av olika kroppsideal. Den ska också behandla andra frågor om etik och moral i relation till idrottsutövande.⁸⁷

Undervisningen i ämnet idrott och hälsa ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande.

Kunskaper om kulturella och sociala aspekter på fysiska aktiviteter och naturupplevelser

87. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Idrott och hälsa. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

88. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Idrott och hälsa. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

Förmåga att etiskt ta ställning i frågor om könsmönster, jämställdhet och identitet i relation till idrotts- och motionsutövande⁸⁸

Idrott har genom tiderna betraktats som en maskulin aktivitet och de två könen har skilts åt i idrottssammanhang. En lärare berättar om hur tankar om kön och könsuppdelning kan sättas på prov i undervisningen:

- Det blir tydligt när eleverna till exempel jämför Caster Semenya och Usain Bolts prestationer under sommar-VM i Berlin 2009. De hade båda stora framgångar inom sina grenar men Bolt blev beundrad medan Semenya misstänkliggjordes – var Semenya man eller kvinna? Denna typ av underlag leder ofta till spännande diskussioner om kön, könsuttryck och om idrottens könsuppdelning och status.

Samma lärare berättar om varför medvetenheten om kön och könsmönster är viktig:

- Alltför mycket fokus på kön kan leda till att vi inte ser eleverna som de individer de är. Om till exempel indelning görs utifrån kön med motiveringen ”tjejer måste få ta mer plats på sina egna villkor” behöver nog vi som lärare fundera på om detta ligger på individuell nivå eller på könsnivå. Man får ställa sig frågan om alla killar alltid tar plats och om ingen tjej gör det någon gång. Individens egna behov står över den grupp de tillhör könsmässigt. Det kan också vara en fråga om makt. De elever som dominerar i en idrott behöver också öva på att lämna plats och inkludera sina klasskamrater. Svaret för detta kan inte bara lämnas över till de elever som behöver ”ta mer plats”. De elever som dessutom utövar idrott privat kan behöva få utveckla sina ledaregenskaper och även analysera aktiviteterna ur till exempel ett genusperspektiv. De kan behöva den stimulansen och utmaningen.

Omklädningsrummen är en miljö som kan bli problematisk i anslutning till undervisningen i idrott och hälsa. Härskartekniker frodas lätt i dessa situationer och maktstrukturen inom elevgruppen blir tydlig, kanske särskilt tydlig för transpersoner som ofta bryter fler normer än sina klasskamrater. En lärare berättar om vad man kan göra för att minska riskerna för utsatthet:

- För att stödja eleverna i sådana här utsatta situationer kan man som lärare prata om normer vad gäller kroppar och könsuttryck, men också tala om

kroppens funktioner, till exempel fettfördelning, behåring och muskelbyggnad. Att utifrån kroppsideal även ta upp olika ätstörningar, träningsfixering och kroppens näringsbehov är också bra och även diskutera vilka normer som finns kring kropp och idrottsutövande. Till exempel hur ser elevernas egen kroppsuppfattning ut och hur förhåller de sig till utövandet av olika former av kroppsaktivitet? Påverkar elevernas kroppsuppfattning deras vilja att delta i till exempel simundervisning, rörelse till musik och konditionsträning?

– Problemet med att transpersoner exkluderas vid rutinmässiga gruppindelningar utifrån kön bör också finnas med i medvetandet. Vilken grupp förväntas de tillhöra? Är undervisningen upplagd så att könsidentiteten alltid måste bekräftas eller lämnar lärarna utrymme för alla könsuttryck?

Spänningsreglering och mental träning.

De olika idealen som finns i vårt normsystem, som ofta kopplas till kön, i till exempel föreställningar om ”den duktiga flickan” och ”den tåliga pojken”, utgör negativa stressorer för ungdomar i dag. Att arbeta med stressreglering kan vara ett sätt att ge eleverna redskap att hantera situationer och uppnå ett välbefinnande.

Stress kan emellertid inte enbart hanteras som ett problem hos individen. Mycket av elevernas stress är skolrelaterad, eleverna menar att lärare sätter orättvisa betyg, att lärarna inte samordnar inlämningsuppgifter och prov, att krav och mål är otydliga och att arbetsmiljön och studieron behöver förbättras.⁸⁹

En lärare berättar:

– Vi har arbetat en del med vårt eget förhållningssätt, till exempel hur vi på skolan möter tjejer respektive killar som känner sig stressade. Är det mer accepterat att vara stressad om man är flicka än pojke och hur ser vi på stress i studiesituationen? Även om vi har lärt ut tekniker kring massage och avslappningsövningar så har vi det senaste året framför allt frågat eleverna själva hur vi lärare på skolan kan bli bättre på att minska stressen. Vilka förändringar vill till exempel eleverna själva ha? Måste vi till exempel ha alla dessa inlämningsuppgifter... När vi började diskutera detta kom vi fram till att det hade gått slentrian i uppgifterna, vi kom fram till att vi faktiskt kan sätta betyg ändå med färre inlämningsuppgifter.

89. *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa. Analyser och förslag till åtgärder.* Slutbetänkande av Utredningen av ungdomars psykiska hälsa, SOU 2006:77, 2006.

Ämnet idrott och hälsa kan bidra med diskussioner om elevernas arbets- och lärmiljöer – flickors och pojkars lika eller olika föreställningar om den egna kapaciteten, om förväntningar på sig själv, förväntningar på ämnet, på läraren som mentor och som pedagog.

Kosthållning, droger och dopningspreparats betydelse för hälsa och prestation.

Dessa teman kan kopplas till förväntningar utifrån kön och kroppsideal. Kroppsidealens koppling till ätstörningar och megarexi⁹⁰ ger också en bra grund för ökad kunskap om kroppens byggnad, kostens betydelse för kroppens funktioner och känslor. I diskussionen om alkohol skulle undervisningen kunna lyfta frågor som kan kopplas till könsmönster och risktagande. På vems villkor dricker till exempel flickor och pojkar? Vem bestämmer vad som ska drickas och hur uppfattas ett nej till alkohol? Hur tänker man kring sexualitet och risktagande i samband med alkohol?

Åtgärder vid skador och nödsituationer, till exempel livräddande aktiviteter vid blödning och drunkningstillbud.

En lärare berättar om hur hon arbetar med hjärt-lungräddning med sina klasser. Förutom tekniken som sådan så finns det andra aspekter som kan aktualiseras:

- När det gäller första hjälpen och hjärt-lungräddning är det lämpligt att passa på att slå hål på föreställningar om överföringsvägar som gäller till exempel hiv och andra blodrelaterade sjukdomar. Eleverna ska i undervisningen få den kunskap som behövs för att göra säkra val i en situation där andra människors liv står på spel, och där finns det fortfarande många föreställningar om hur sjukdomar överförs. Även könsmönster och sexualitet kan komma upp i dessa sammanhang – till exempel varför vill inte en del killar ge en annan kille mun mot mun-metoden?

Rörelse till musik samt dans.

Dans, konditionsträning och annan rörelse till musik är möjlig att göra mindre normerande, bland annat för att motverka stereotypa könsmönster. Dels genom

90. Megarexi benämner viljan att bli större och mer muskulös. Det kan kopplas till förvrängd självbild, näringsintag och träning.

att inte förutsätta att alla tjejer gillar dans eller att alla killar motvilligt deltar i aerobics, dels genom att uppmuntra och uppmuntra eleverna att våga testa olika aktiviteter. I detta fall kan läraren också arbeta med att bryta normer kring kroppskontakt och könsstereotypa kroppsrörelser.

- Ett exempel där föreställningarna om manligt och kvinnligt blir konkret är i pardanserna. Det pratas om killen som ska föra och om att dansa ”killsteg” och ”tjejsteg”. Det är i teorin lätt att göra dansundervisningen mer inkluderande, men i praktiken stöter man ju som lärare nästan alltid på några hinder och får jobba en del med sina egna och elevernas föreställningar och normer.

Dansundervisningen kan innehålla en kritisk diskussion om reproduktionen av könsmonster inom dansen, om rädslan för fysisk närhet mellan personer av samma kön, olika villkor för killar och tjejer (tjejer förväntas till exempel sällan ha något emot att dansa med varandra) och dansen som något annat än en heterosexuell ritual kopplad till åtrå. ”Det finns en poäng med att avsexualisera pardansen och se det som både idrottsutövande och social interaktion”, säger en idrottslärare. I diskussionen kan också dansens kulturhistoriska mönster, traditioner och värden lyftas för att ytterligare problematisera varför dansen ser ut som den gör.

- Jag brukar alltid låta både tjejer och killar få föra och följa i de olika danserna som vi gör. Vi pratar alltid om föraren och följaren och kopplar inte detta till kön alls. I salsa, bugg eller vals kan alla lära sig båda parternas steg. Om någon frågar varför så brukar jag alltid ta upp detta med att vara flexibel i dansrollerna, uppluckring av könsmonster och möjlighet att lära andra. Traditionellt sett är killens roll i dansen mindre rörlig än tjejens, vilket ytterligare talar för en uppluckring av dessa roller. Alla behöver utveckla sin rörlighet, följsamhet och lyhördhet vad gäller att följa i dansen och sin förmåga att leda, styra och planera i rollen som den som för i dansen. Genom att alla kan dansa med alla får man också med de som inte känner sig hemma i de traditionella rollerna och vi förenklar kanske för de elever som annars kanske har svårt att delta i dansundervisningen av olika skäl.

Arbets- och studiemiljöer: samspel mellan situationens krav och människan utifrån ergonomiska aspekter, till exempel kroppslig balans och lyftteknik.

Utemiljöer och naturen som arena för rörelseaktiviteter och rekreation.

Metoder och redskap för friluftsliv.

När friluftsliv inkluderas i undervisningen i idrott och hälsa kan det vara lämpligt att lyfta de förväntningar som finns på människor utifrån traditionella könsmönster. En lärare beskriver det på följande sätt:

- Det finns olika förväntningar på män och kvinnor när det gäller friluftsaktiviteter – styrka, användning av redskap och faktiska friluftsintressen. Styrka kan i viss mån vara kopplat till kön men de individuella skillnaderna är stora och ingenting är givet när det gäller fysisk aktivitet såsom lyftteknik, vedhuggning, dra upp ankare eller anlägga en eldstad. De traditionella könsrollerna speglas naturligtvis även inom friluftslivsområdet.

Nedan följer ett antal diskussionsfrågor som några idrottslärare utvecklat på sin gymnasieskola. Frågorna används bland annat för att eleverna ska arbeta med några av de utvecklingsområden som nämns i syftestexten, till exempel att eleverna ska utveckla sin "förmåga att etiskt ta ställning i frågor om könsmönster, jämställdhet och identitet i relation till idrotts- och motionsutövande".

- Kroppsideal inom idrotten ur ett historiskt perspektiv – varför har vissa egenskaper setts och ses fortfarande som högre värderade än andra? Hur har män och kvinnor förhållit sig till och "kompenserat" utifrån de förväntningar som finns på män och kvinnor i allmänhet och inom specifika idrotter?
- Vilka förväntningar finns på flickor och pojkar och deras idrottsutövande under barndomsåren? Hur mycket präglas vårt framtida idrottande av förväntningarna som finns på oss som barn? Hur påverkar könsspecifika kläder, intressen och leksaker vår rörlighet och motoriska utveckling?
- Idrottens uppdelning är skapad och kan förändras över tid. Ofta handlar idrottsdiskussionerna om de fysiska förutsättningar som generellt skiljer män och kvinnor åt. Vilka idrotter är könsuppdelade och vilka är det inte? Varför ser det ut på det viset? Varför är till exempel skytte, curling och kampsport könsuppdelat? Hur ser det ut med motorsport, segling, ridsport och bordtennis? I golf har herrar och damer olika utslagsplatser i ett försök att "tävla på mer likvärdiga villkor" men tävlar trots detta könsuppdelat. Vilket syfte har könsuppdelningen inom olika idrotter och är den alltid motiverad?
- Hur inkluderas transpersoner i den könsuppdelade idrottsvärlden? Spelar det biologiska könet egentligen någon roll när det kommer till idrottsutövande?
- Hur ser mediebevakningen ut vad gäller idrottsutövande, elitidrott och stora mästerskap? Får kvinnor och män lika mycket utrymme i medierna? Är det mer herrfotboll än damfotboll på Sportnytt? Är det bara beroende av antalet personer som utövar sporten, eller får män mer plats i sportbevakningen precis som i samhället i övrigt?

Sexuality

Relations

Marriage

Gender

Human rights

Gender equality

ENGELSKA

Engelska

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

Engelskundervisningen kan precis som övrig språkundervisning i innehållet spegla synen på sexualitet, jämställdhet och relationer i samhället och samhällsmedborgarnas relationer till varandra. Språket speglar de normer som samhället vilar på. En utvecklad språkmedvetenhet i engelska innebär inte bara ett utökat ordförråd, grammatik och stavning, utan också en känsla för hur språket anpassas både av användare och efter mottagare, olika tillfällen och situationer. Det kan gälla mottagare med olika bakgrund, ålder och kön och en ökad medvetenhet om hur ett språk även kan bidra till att befästa och förstärka skillnader mellan till exempel olika kön.

I ämnesplanen i engelska har det centrala innehållet tre rubriker: Kommunikationens innehåll, Reception samt Produktion och interaktion.⁹¹

Ämnets karaktär ger möjligheter att hitta ämnen som behandlar sexualitet, jämställdhet och relationer inom ramen för rubriken *Kommunikationens innehåll* och som eleverna kan identifiera sig med, engagera sig i och som kan utgöra en naturlig del av undervisningen. Innehållet ska ge eleverna möjlighet att relatera till egna erfarenheter och kunskaper. Med utgångspunkt i engelskspråkig litteratur kan eleverna till exempel samtala om sexualitet, jämställdhet, könsmönster och relationer ur ett globalt perspektiv. Ämnets karaktär inbjuder även till ämnesövergripande arbete med andra ämnen såsom svenska, samhällskunskap, historia, naturkunskap, idrott och hälsa, matematik och religionskunskap.

Reception handlar om att eleverna ska utveckla sin förmåga att förstå talad och skriven engelska. Underlaget som läraren har till sitt förfogande är omfattande och det finns åtskilliga texter som berör sexualitet, relationer, jämställdhet och andra grundläggande värden. Genom litteratur, internet, film, konst och tidningar finns ett brett utbud av källor med talad och skriven engelska som är berättande, sammanfattande, förklarande, diskuterande och argumenterande inom ämnesområdet. Skönlitteratur och andra texter utgör ytterligare möjligheter för eleverna att utveckla sin receptiva förmåga och utgör en bra grund för diskussioner och andra reflekterande uppgifter. Därmed kan också arbetet med sexualitet, jämställdhet och relationer fortsätta över i arbetet inom rubriken *Produktion och interaktion*.

91. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Engelska. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Nedan följer några exempel på skrivningar i det centrala innehållet som kan kopplas till kön, sexualitet, jämställdhet och relationer. De kommunikativa förmågorna reception, produktion och interaktion ska genomsyra hela kursen.

Ämnesområden med anknytning till elevernas utbildning samt samhälls- och arbetsliv; aktuella områden; händelser och händelseförlopp; tankar, åsikter, idéer, erfarenheter och känslor; relationer och etiska frågor.

I anslutning till detta centrala innehåll skulle undervisningen kunna behandla jämställdhet, sexualitet och relationer utifrån till exempel dagsaktuella händelser. Det kan till exempel handla om att läsa om World Aids Day i engelskspråkiga tidningar, se dokumentärer om situationen för hbt-personer i olika engelskspråkiga länder, översätta och tolka informationssidor om säkrare sex i olika delar av världen eller beskriva abortlagstiftningen i USA i relation till liknande lagstiftningar i Australien, Indien eller Sydafrika. Eller det kan handla om flickors och kvinnors utsatthet för mäns sexuella våld i olika länder och varför detta inte alltid synliggörs eller tystas ned.

Innehåll och form i olika typer av fiktion.

Det är ganska vanligt att utifrån fiktion diskutera jämställdhet, könsmönster och relationer. Några exempel är att diskutera könsmönster i Shakespeares *Twelfth night*, vilka normer som styr relationerna i *Twilight*-böckerna, vilken kvinno- och relationssyn som dominerade i Storbritannien under 1800-talet utifrån Jane Austens *Pride and Prejudice* eller Emily Brontës *Wuthering Heights*, eller kulturella skillnader och syn på äktenskapet utifrån Bali Rais *(Un)arranged Marriage*. En läroplan berättar nedan hur speciellt *Twilight*-böckerna ger möjligheter till fördjupade diskussioner om till exempel relationen mellan makt och sexualitet:

- Det är lätt att hitta uppslag till frågor att diskutera eftersom mycket har skrivits om hur *Twilight*-böckerna behandlar frågor om kärlek, relationer, sex, oskuldsbegreppet, otrohet, partnervåld och tonårsgraviditeter. Böckerna har väckt många starka reaktioner och kanske är det den sista boken i serien som har väckt mest diskussioner, där huvudpersonerna för första gången har sex fast först efter att de har gift sig. Det blir väldigt intressanta samtal när vi tar upp frågor det väcker: Vad menas att säga ja respektive nej och i vilket

sammanhang förväntas vi kommunicera detta? Hur ser eleverna på makt i relation till sexualitet? När blir en relation destruktiv? Är en relation bra om bara en av parterna tvingas ändra på sig eller anpassa sig för att få relationen att fungera? Vad är trohet? Eleverna har verkligen engagerat sig i dessa diskussioner och när ämnet engagerar, så finns en vilja att kunna uttrycka sig på engelska – vilket bidrar till språkutvecklingen.

En lärare menar att det finns många teman att arbeta med, där kärlekstemat vanligtvis är väldigt uppskattat hos eleverna.

- Jag har ofta låtit eleverna leta upp en dikt som de tycker representerar deras syn på kärlek. Vem handlar dikten om och vad är det som hyllas? De har också skrivit egna kärleksdikter. Ett annat tema vi arbetat med är hjältar. Hur ser bilden av hjälten ut i litteraturen och på film? Hur ska en manlig hjälte vara och finns det några kvinnliga hjältar? Hur beskrivs dessa i film och litteratur?

En annan lärare berättar hur de har arbetat med Shakespeares verk:

- Shakespeare har ju genom Romeo och Julia skrivit in ett av litteraturens mest berömda kärlekspår i historien och med Twelfth night och andra pjäser i bagaget kan många aspekter kring kön, könsmönster, sexualitet och relationer beröras genom Shakespeares verk. Vi har arbetat med bland annat dessa frågeställningar: Vilken kvinnoosyn hade Shakespeare, hur framträdande är kärleksrelationerna i komedier respektive dramer och hur kom det sig att män spelade kvinnorollerna vid teatern?

Levnadsvillkor, attityder, värderingar och traditioner samt sociala, politiska och kulturella förhållanden i olika sammanhang och delar av världen där engelska används. Engelska språkets utbredning och ställning i världen.

Undervisningen kan i anslutning till detta centrala innehåll ta upp diskussioner om hur engelskspråkiga kulturer ser på självkänsla och identitet, relationer, kärlek och sexualitet. Finns det kulturella skillnader i kvinnoosyn, skönhetsideal, kärlek, relationer och sexualitet? Eleverna kan undersöka vilka likheter och skillnader det finns mellan olika engelskspråkiga samhällen i syn på normer, etik, sexualitet,

abort, homosexualitet och tonårsföräldrar. Det är svårt att ge en samlad bild av sexualsynen i ett land då den kan vara brokig och kanske till och med direkt motstridig, men några generella utgångspunkter finns troligtvis i lagstiftning och bland allmänna normer.

Texter av olika slag och med olika syften, till exempel manualer, populärvetenskapliga texter och reportage.

Undervisningen skulle utifrån detta centrala innehåll omfatta populärvetenskapliga texter som berör alltifrån ungdomars sexualvanor, romantiserandet av relationer i hollywoodfilmer, synen på kondomer i olika kulturer och genusstrukturer i olika delar av världen, till reportage om porrindustrin, könsöverskridande elitidrottare eller reportage som problematiserar om och hur invånarna får undervisning i sexualfrågor i olika länder.

Muntlig och skriftlig produktion och interaktion av olika slag, även i mer formella sammanhang, där eleverna instruerar, berättar, sammanfattar, förklarar, kommenterar, värderar, motiverar sina åsikter, diskuterar och argumenterar.

Även här handlar det om att styra innehållet och eleverna skulle kunna argumentera för hbt-personers rättigheter i något engelskspråkigt land, diskutera innehållet i olika låttexter som berör relationer, förklara hur den svenska abortlagstiftningen ser ut, kommentera och värdera olika skönlitterära texter om kärlek, sammanfatta det viktiga på en sexualupplysningssida på internet, berätta om hur det var att dejta och "bli ihop" i mormors ungdom etcetera.

Ett exempel på hur man kan titta på språket ur detta perspektiv är hur feminina och maskulina konstruktioner ser ut och kan förändras i ett språk för att passa samhällets normer. Ett annat exempel är att granska hur engelskan ger uttryck för kön och könsmönster. Så här säger en lärare:

- Det går till exempel att jämföra svenskan och engelskan utifrån könskodade benämningar. Jag har med eleverna diskuterat om engelskan är mer könsneutral i sina benämningar, till exempel brandman-firefighter eller finns motsvarande uttryck i engelskan som finns i svenskan till exempel sambo, plastpappa, bonusbarn, hen eller transpersoner?

Utifrån de kommunikativa förmågor som eleven ska utveckla och det centrala innehåll undervisningen i engelska ska utgå från finns det således många möjliga ingångar till ämnet engelska ur perspektiv som kön, sexualitet, jämställdhet och relationer.

MATEMATIK

Matematik

ÄMNETS KOPPLING TILL SEXUALITET, JÄMSTÄLLDHET OCH RELATIONER

I ämnesplanerna för ämnet matematik nämns inte uttryckligen begrepp som sexualitet, kön, jämställdhet eller makt. Betyder det att matematiken i gymnasieskolan är, och ska vara, fri från frågor som berör dessa ämnen eller kan matematikundervisningen vara en del av skolans uppdrag kring kunskapsområdet sexualitet och samlevnad?

I ämnesplanen för matematik anges i ämnets syfte att:

I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utmana, fördjupa och bredda sin kreativitet och sitt matematikkunnande. Vidare ska den bidra till att eleverna utvecklar förmåga att sätta in matematiken i olika sammanhang och se dess betydelse för individ och samhälle.⁹²

Ett sådant sammanhang inom matematiken kan vara frågor som rör sexualitet, jämställdhet och relationer. Det är frågor som berör alla elever. Det kan innefatta allt ifrån statistiska beräkningar på uttag av föräldraförsäkring, diagram över förekomsten av sexuellt överförbara infektioner, procentberäkningar på kondom användning eller en genomgång av alla tänkbara former av matematik som används vid framställning av preventivmedel.

I ämnesplanen för matematik beskrivs i sju punkter vilka förmågor eleverna ska utveckla. Det handlar om att kunna beskriva matematiska begrepp, formulera, analysera och lösa matematiska problem samt värdera valda strategier, metoder och resultat, samt föra matematiska resonemang. Eleverna ska också kunna

relatera matematiken till dess betydelse och användning inom andra ämnen, i ett yrkesmässigt, samhällligt och historiskt sammanhang.⁹³

Detta ger möjligheter att fylla matematikundervisningen med ett konkret och intresseväckande innehåll som speglar matematikens funktion i samhället. Att arbeta

92. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Matematik. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

93. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Matematik. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

med frågor som rör sexualitet, jämställdhet och relationer kan dessutom vara en spännande och meningsfull ingång för många elever när de ska ta sig an matematikens mångfacetterade värld.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

I ämnesplanen finns följande centrala innehåll:

Matematiska problem av betydelse för privatekonomi, samhällsliv och tillämpningar i andra ämnen.

Det kombineras med till exempel

Fördjupning av procentbegreppet: promille, ppm och procentenheter.

Beskrivande statistik med hjälp av kalkylprogram samt granskning av hur statistiska metoder och resultat används i samhället och i yrkeslivet.

Inom matematiken går det på flera olika sätt att behandla frågor om sexualitet, jämställdhet och relationer. Detta skulle kunna innebära att eleverna får använda matematiska moment som statistik, sannolikhetslära, procenträkning eller andra typer av beräkningar utifrån ett styrt innehåll.

Med jämna mellanrum förekommer i olika typer av medierapporter om ungdomar och sexualitet, information som ger utrymme för olika tolkningar och värderingar – spridning av könssjukdomar, aborter, sex på nätet, sexualvanor, attityder med mera. Ofta presenteras statistik i någon form ofta med stort fokus på problem, menar en lärare som försöker vända på perspektiven.

- Jag försöker med eleverna hitta statistik som ger en ”positiv” bild av ungdomars sexualitet men också reflektera över varför så många negativa bilder lyfts fram. Statistiska tolkningar innehåller nästan alltid värderingar. Vilken statistik väljer man att presentera i till exempel debattartiklar och varför?

Sexualitet, jämställdhet och relationer är begrepp som sträcker sig bortom konkret sexualkunskap och även innefattar jämställdhet, kön, relationer och makt. Matematik och matematikundervisning är inte opåverkade av sådana faktorer. Eftersom matematiken ofta setts, och ibland fortfarande kan ses som ”objektiv”, kan det vara

svårare att bli medveten om vad som händer och behandlas under just en matematiklektion. Det är något som denne matematiklärare är medveten om:

- Så fort matematiken sätts in i ett sammanhang som till exempel berör vardagslivet, yrkeslivet, specifika verksamheter eller liknande så behövs en medvetenhet om vilka signaler som sänds. Genom att välja hur matematiska problem formuleras och vad och vem de handlar om kan matematikläraren utmana respektive befästa vissa normer. Vem inkluderas respektive exkluderas? Vad gör kvinnor och män i matematikexempel? Det kan handla om vad personerna heter – är det alltid namn som Pelle och Lisa? Används mer könsneutrala namn någon gång? Är en familj alltid pappa, mamma, barn – ser alla familjer ut så? Hur ser parkonstellationerna ut i uppgifterna? Ibland kan det vara Ahmed och Peter som ska betala ränta på sina bolån. Förekommer personer med könsöverskridande identitet och uttryck? Inkluderas alla även i ett bredare perspektiv om vi tänker på diskrimineringsgrunderna?

Läraren menar att genom konstruktionen av matematikproblem kan undervisningen medverka till att synliggöra och inkludera – och därmed vara en del av skolans arbete mot diskriminering och traditionella könsmönster.

Ämnesövergripande arbeten där matematiken är en del skapas ofta med statistiken som utgångspunkt. Det kan vara tolkning och konstruktion av tabeller och olika slags diagram, läges- och spridningsmått, procentberäkningar med mera. Förutom att välja lämpliga tabeller och diagram, konstruera sådana själv och genomföra beräkningar ges tillfälle till samtal om betydelsen av statistik med alla dess möjligheter – men också svagheter och problem.

Exempel på frågor från lärare:

Vilken statistik behövs för att få en överblick inom området jämställdhet?

Hur och var kan man hitta den?

Vilka svårigheter har funnits? Saknas viss statistik?

Är den pålitlig eller finns det divergerande tolkningar?

>>

>> Hur kan och bör den presenteras? Varför? Vilken sorts diagram och tabeller är lämpliga – och hur kan de konstrueras? Hur anger man källor?

Hur kan den tolkas? Analysen – hur skulle den kunna se ut?

Hur får vi en helhet? När och hur blir statistiken en "naturlig" del av helheten – något som stödjer och bidrar till svaret på den aktuella samhällsfrågan?

Hur gör man statistiken möjlig att omsätta till verkliga förhållanden?

En aspekt när det gäller arbete med jämställdhet och statistik är att det baseras på statistik som är könsuppdelad i kvinnor och män. Om detta resonerar en mattelärare.

– Att kvinnor och män numera är synliga i offentlig statistik i Sverige är bra. Ett problem är att betoningen på statistik kan osynliggöra de stora individuella skillnader som finns mellan individer av samma kön. Detta behöver diskuteras – så inte statistiken blir "hela sanningen". Ett problem som också finns gäller personer med könsöverskridande identitet och uttryck och vad den låsta indelningen i kvinnor och män innebär för dem.

Den här läraren har låtit eleverna genomföra egna större eller mindre statistiska undersökningar. Ofta upplevs detta som engagerande och kan göra uppgiften ännu mer intressant – även om det inte alltid ingår i den aktuella matematikkursen. Det finns inget som hindrar att man i undervisningen lägger till saker utöver det centrala innehållet.

Några matematiklärare som medverkat i ämnesövergripande arbete betonar vikten av att matematiken inte enbart begränsas till att "man petar in ett diagram någonstans", utan att matematiken finns med från början till slut.

Granskning av hur statistiska metoder och resultat används i samhället och inom vetenskap.

Matematiska problem av betydelse för privatekonomi, samhällsliv och tillämpningar i andra ämnen.

Statistik används ofta för att illustrera och tydliggöra hur det ser ut med jämställdheten i landet. Hur stor andel kvinnor respektive män förvärvsarbetar, och har detta förändrats över tid? Har kvinnor och män lika lön för lika arbete? Hur ser jämställdheten ut när det gäller obetalt hemarbete? Varför finns det skillnader på dessa områden och vilka förväntningar och könsnormer styr det? Inom skolans sfär kan det handla om vilka gymnasieprogram flickor och pojkar väljer och vad det kan bero på; om det finns betygsskillnader mellan flickor och pojkar och vad dessa skillnader i så fall tros bero på eller varför könsuppdelningen på universitets- och högskolenivå ibland blir ännu mer markant. Flickor har högre betyg i matematik på gymnasiet men väljer bort matematiktunga utbildningar på högskolenivå. Matematik kan fortfarande sägas vara en manlig domän. Varför?

Undervisningen skulle också kunna beröra hur valdeltagandet ser ut i Sverige beroende på kön, hur könsfördelningen ser ut i riksdagen och i regeringen och om andra länders regeringar och departement har samma fördelning.

Ett mer vardagsnära matematiskt problem handlar om föräldraledighet. Det kan gå att använda ett enkelt underlag för diskussion om föräldraledighet.

1974 infördes föräldraledigheten i Sverige och därmed fick även män rätt till ersättning för vård av barn på samma villkor som kvinnor. Föräldrar fick ersättning för 180 dagar. 1995 hade antalet föräldrapenningdagar ökat till 450 och 30 av dessa dagar reserverades för den ena föräldern och kunde inte överlåtas till den andra. 2002 utökades antalet dagar till 480 och de reserverade dagarna till 60. 2008 infördes en jämställdhetsbonus.

Att diskutera statistikens roll i samhället och vrida och vända på hur den kan presenteras och tolkas, samt kritiskt granska hur statistiken kan manipuleras och tolkas subjektivt kan väcka elevernas intresse. En mattelärare berättar hur han med sin senaste klass arbetade med olika analyser av föräldraförsäkringen:

- Jag satte upp ett antal olika arbetsmoment, ett exempel: Om man vill visa antalet ersatta dagar i ett diagram fördelat på kön – vilken typ av diagram är då lämplig? Eleverna motiverade och konstruerade ett diagram. Om man vill visa förändringen av andelen kvinnor och män under hela tidsperioden – vilken typ av diagram skulle kunna vara lämpligt? Med hur många procent har antalet dagar ökat från 1994 till 2009? Finns det någon koppling mellan antal ersatta dagar och förändringen i lagstiftningen? Familjer ser olika ut, det kan till exempel vara samkönade par, fler än två föräldrar eller ensamstående föräldrar. Hur kan det synas i statistiken och vilken roll spelar det när du tolkar statistik av den här typen?

I arbetet med att visa hur matematiken används på många olika sätt i samhället skulle skolan kunna bjuda in gäster som berättar om sin syn på matematikens användning. Detta knyter an till formuleringen i ämnets syfte där det står att eleverna ska

Kunna relatera matematiken till dess betydelse och användning inom andra ämnen, i ett yrkesmässigt, samhälleligt och historiskt sammanhang.⁹⁴

Utifrån ett sådant besök kan eleverna arbeta med olika uppgifter som direkt ansluter till det gästen tagit upp. En lärare berättar:

- Tänkbara besökare är någon som arbetar med till exempel ungdomar och sexualitet, sexualiserat våld, hiv, andra sexuellt överförbara infektioner eller jämställdhet. Man kan bjuda in en smittskyddsläkare eller någon annan som jobbar med smittskydd. Förutom allmänna resonemang om hur smittskyddslagen är utformad och hur den inbjudna ser på läget i Sverige, främst bland ungdomar, så kan vi förstås lyfta in matematiken. En given infallsvinkel är återigen statistik och procenträkning som används för att illustrera antalet hivsmittade, hur stor del av världens befolkning som har tillgång till bromsmedicin, hur virusmängderna ändras vid medicinering eller hur allmänheten ser på att all behandling vid STI är gratis. Beräkningar som har med läkemedelstillverkning och olika slags behandling att göra kan också vara intressanta ingångar som till exempel kan kopplas till reflektioner om

94. *Förordningen om ämnesplaner för de gymnasiegemensamma ämnena*, Matematik. SKOLFS 2010:261, Utbildningsdepartementet, 2010.

varför bromsmedicin för hiv är så dyr. På vilket sätt ökar virusmängderna i kroppen – är det en exponentiell ökning? Hur skulle en sådan kurva se ut i ett diagram? Men också hur man kan tolka statistik över klamydia – beror till exempel en ökning på att man i mindre utsträckning använder kondom eller kan det vara så att man blivit slarvigare med att smittspåra?

Inom undervisningen kan man föra in diskussioner med eleverna varför det kan vara problematiskt att använda sannolikhetsberäkningar när personer riskkalkylerar kring säkrare sex. Eleverna berättar om argument som ”Jag behöver inte använda kondom för min partner har nog inte varit med någon annan, är ung och ser frisk ut, har inte haft sex utomlands och...”.

Matematiken kan alltså fyllas med innehåll från kunskapsområdet sexualitet, jämställdhet och relationer och bidra till helhetsbilden som skapas i samspel med andra ämnen. Tillsammans med till exempel historiska och religiösa perspektiv på människans levnadsvillkor, kunskap om kroppens funktioner och förståelse för den rådande diskrimineringslagstiftningen kan matematik med relevant innehåll och ett normkritiskt förhållningssätt vara en bidragande nyckel till ökad förståelse för ämnets komplexitet.

GENUS
SEXUALITE
or
RELIGION



Ord och begrepp

Nedan följer en genomgång av några av de begrepp som används i materialet eller förekommer i arbetet med sexualitet, jämställdhet och relationer. Definitionerna bygger på underlag från Diskrimineringsombudsmannen, Riksförbundet för sexuell upplysning, Riksförbundet för homosexuella, bisexuella och transpersoners rättigheter, Statens folkhälsoinstitut och landstingens gemensamma ungdomsmottagning på nätet (UMO).

Asexualitet – avsaknad av aktiv sexualitet och intresse av sexuella relationer. Är inte i lagens mening en sexuell identitet eller sexuell läggning.

Biologiskt kön – kategorisering utifrån inre och yttre könsorgan, könskromosomer och ibland även hormonnivåer.

Bisexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer oavsett kön.

Cis-person – en person vars könsidentitet stämmer överens med det biologiska, juridiska och sociala könet.

DSD – Disorder of Sex Development. Medfött tillstånd i vilket könets kromosomala, gonadala (rör könskörtlar, dvs. testiklar eller äggstockar) eller anatomiska utveckling är atypisk. Begreppet intersexualism används också.

Etnisk tillhörighet – nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande. Känsla av tillhörighet till en viss grupp människor med gemensamt ursprung och språk och gemensam kultur.

Etnocentrism – ett förhållningsätt där utgångspunkten är att den egna etniska gruppen är måttstock och centrum. Utgår oftast från den dominerande gruppen i samhället.

Funktionalitet – ett begrepp för funktionsförmåga med koppling till diskrimineringsgrunden funktionshinder. Används ibland i till exempel intersektionella analyser.

Funktionsnedsättning – varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som fanns vid födelsen, har uppstått till följd av en skada eller en sjukdom eller kan förväntas uppstå. Det innebär en begränsning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Benämns funktionshinder i lagstiftningen.

Genus – de förväntningar som finns på personer gällande t.ex. kläder, intressen, agerande och utseende som utgår från deras biologiska kön. Ett annat ord för detta kan vara socialt kön.

Genusvetenskap – akademisk disciplin som fokuserar på vilken maktposition, vilka fördelar och konsekvenser genustillhörighet kan ge i olika sammanhang. Isärhållande (manligt och kvinnligt är helt olika saker och varandras motsats) och rangordning (män och manlighet är norm och har högre status) är två centrala begrepp vid denna analys.

Hbtq – samlingsbegrepp som innefattar homosexualitet, bisexualitet, transsexualism och queer.

Hen – subjektsform av ett könsneutralt pronomen (motsvarar språkligt han eller hon)

Henom – objektsform av ett könsneutralt pronomen (motsvarar språkligt henne eller honom).

Heteronormativitet och heteronormen – handlar om allt det som bidrar till att en viss sorts heterosexuellt liv framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva. Det kan vara lagar, strukturer, förväntningar eller handlingar. Det är en etablerad norm i samhället som i grunden utgår från att det finns två kön, att dessa förhåller sig till vissa givna mönster, och att människor intresserar sig för det motsatta könet emotionellt och sexuellt.

Heterosexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer tillhörande motsatt kön.

Homosexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer tillhörande samma kön.

Intergender – könsidentitet eller uttryck som innebär att personen befinner sig mellan, bortom eller i båda sociala könen.

Intersektionalitet – ett samhällsvetenskapligt begrepp som innebär att man synliggör specifika situationer av förtryck som skapas i skärningspunkter för olika maktrelationer. Det är ett begrepp för en bred analys av maktrelationer där grundtanken är att flera perspektiv samverkar med och påverkar varandra både positivt och negativt. Genus, etnicitet, sexualitet, socioekonomisk bakgrund, religion och funktionsnedsättning är olika faktorer som kan samverka i detta sammanhang.

Intersexualism – se DSD.

Juridiskt kön – det kön som anges i t.ex. folkbokföringen, i passet och som reglerar utformandet av personnumret. Det finns två juridiska kön i Sverige – man och kvinna.

Jämställdhet – begrepp som innebär att alla personer har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter oavsett könstillhörighet.

Könsidentitet – en persons självupplevda kön, det personen själv definierar sig som.

Könsöverskridande identitet eller uttryck – när en könsidentitet eller ett könsuttryck hela tiden eller periodvis skiljer sig från könsnormen. Ibland används begreppen könsidentitet eller könsuttryck. Alla människor har könsidentitet och könsuttryck, inte bara transpersoner. Med könsidentitet eller könsuttryck avses en persons identitet eller uttryck i form av kläder, kroppsspråk, beteende eller annat avses med avseende på kön. Se även transpersoner.

Könssocialisation – ett begrepp för hur de förväntningar och de normer som finns på människor utifrån könstillhörighet införlivas under uppväxten. En anpassning till rådande könsmonster.

Könsuttryck – se socialt kön.

Matriarkat – ett ord för att beskriva att kvinnan har makten i familjen och i samhället i stort. Denna maktposition reproduceras ständigt och ger kvinnan fördelar i många olika situationer. Jämför med patriarkat.

Mentalt kön – se könsidentitet.

Normer – oskrivna och ofta outtalade regler, förväntningar och ideal som beskriver vad som anses vara önskvärt, fördelaktigt och eftersträvansvärt och vad som inte är det. Dessa normer är föränderliga över tid, de är plats- och situationsbaserade och har ofta en stark koppling till makt.

Normkritiskt perspektiv eller förhållningssätt – ett förhållningssätt där normer och samhälleliga strukturer kring t.ex. kön och sexualitet synliggörs och granskas. Flyttar fokus från individer och avvikande grupper till samhällets normstrukturer och perspektivet belyser maktaspekterna i systemet.

Patriarkat – ord för att beskriva att mannen har makten i familjen och i samhället i stort. Denna maktposition reproduceras ständigt och ger män fördelar i många olika situationer. Jämför med matriarkat.

Poly – kortform för personer som går emot tvåsamhetsnormen och vill leva eller lever med flera partner. Det kan till exempel handla om polyamori som innebär att under samtycke från alla parter ha flera kärleksrelationer parallellt och polygami som är att vara gift med flera samtidigt (månggifte). Polygami är inte tillåtet i Sverige.

Queer – ett perspektiv där samhällets normer kring kön, sexualitet och makt ifrågasätts eller en identitet för personer som utifrån detta perspektiv vill gå emot eller ifrågasätta kategorisering utifrån sexualitet och kön. Det handlar om att tänka bortom de förväntade uppdelningarna och ifrågasätta heteronormen.

Queerteori och queerforskning – en vetenskaplig inriktning som utgår från queerperspektivet.

Sexuell identitet – en persons känslomässiga och sexuella preferens som definieras av personen själv. De vanligaste definitionerna är bisexuell, heterosexuell eller homosexuell men många väljer också att inte identifiera sig inom dessa kategorier. En persons sexuella identitet överensstämmer inte alltid med personens förväntade sexuella praktik. En person som har sex med någon av samma kön behöver t.ex. inte identifiera sig som homo- eller bisexuell och en person som bara har sex med personer av motsatt kön måste inte vara heterosexuell i sin definition.

Sexuell läggning – ett annat begrepp för sexuell identitet. Används i lagtexter.

Socialt kön – de förväntningar som finns på personer för t.ex. kläder, intressen, agerande och utseende som utgår från deras biologiska kön. Ett annat ord för detta kan vara genus.

SRHR – Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter. Begreppet omfattar kunskap om sexualitet, reproduktion, skydd mot hiv och andra sexuellt överförda infektioner, tillgång till preventivmedel och säker abort i de länder där det är lagligt. Det handlar också om njutbara, säkra sexuella upplevelser fria från tvång, diskriminering och våld.

Toleranspedagogik – ett pedagogiskt förhållningssätt där normbrytaren sätts i fokus och syftet är att den utsatta gruppen eller individen ska tolereras, accepteras och respekteras av normföljarna. Jämför med normkritiskt perspektiv.

Transperson – en person vars könsuttryck eller könsidentitet i perioder eller konstant avviker från det kön som registrerats vid födseln. Det är ett samlingsbegrepp som kan omfatta bl.a. transsexuella, transvestiter och intergender. Begreppet berör alltså personer vars biologiska, juridiska, mentala och sociala kön inte alltid överensstämmer.

Transsexualism – en medicinsk diagnos för personer vars könsidentitet inte sammanfaller med det juridiska eller det biologiska könet.

Tvåsamhet – att leva i en parrelation. Förväntningarna kring att alla ska vilja leva i tvåsamhet och endast med en partner kan vara starka i samhället.

Transvestism – ett könsöverskridande uttryck där personen i kortare eller längre perioder för sin egen skull använder eller lever med det motsatta könets stereotypa attribut (t.ex. kläder) eller beteende.

Hur kan gymnasielärare arbeta med sexualitet, jämställdhet och relationer i sina ämnen när flera av ämnesplanerna nu inrymmer dessa begrepp?

Det här stödmaterialet riktar sig framför allt till lärare men även till rektor, som leder det pedagogiska arbetet och som kan ge lärarna förutsättningar att skapa ett kollegialt lärande kring kunskapsområdet sexualitet och samlevnad.

Stödmaterialet presenterar inga färdiga metoder eller lektionsupplägg utan ger, bland annat via citat från lärare, exempel på ingångar till fördjupade samtal i olika ämnen. Skolverkets förhoppning är att materialet ska inspirera till att ge eleverna en undervisning där de får möjlighet att reflektera kring sexualitet, jämställdhet, relationer och normer utifrån såväl historiska, samhälls- och naturvetenskapliga som religions- och språketenskapliga perspektiv.